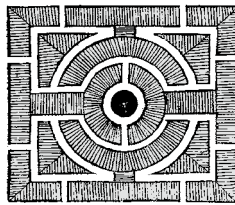

MEDDELELSER FRA
HAVEHISTORISK SELSKAB

NR 47 • 2017

FRA
KVANGÅRD
TIL
HUMLEKULE

Havehistorisk Selskab

Selskabet har til formål at fremme oplysning om og kendskab til historiske haver og historisk havebrug, herunder at fremme forskning inden for området.

Selskabet igangsætter selv eller opfordrer andre til at udføre forskning og formidling, og samarbejder i størst muligt omfang med universiteterne og andre relevante institutioner samt enkeltpersoner.

Forskningsresultater søges offentliggjort og formidlet gennem foredrag og møder i Selskabet, udflugter til historiske lokaliteter og i form af artikler i Selskabets årsskrift.

Alle kan blive medlem af Havehistorisk Selskab.
Få gerne mere at vide om Selskabet på havehistoriskselskab.dk
eller skriv til havehistoriskselskab@gmail.com

Selskabets bestyrelse

Formand: Bjarne Larsen – ph.d., hortonom, Københavns Universitet

Næstformand: Pernille Thomsen – landskabsarkitekt,
Frederiksberg Kommune

Kasserer: Lisbeth Brorsen – arkitekt

Webmaster: Birgitte Sværke Pedersen, mag.art, kunsthistoriker

Fondsansøgninger: Rikke Tønnes, mag art, kunsthistoriker

Fagredaktør: Lone van Deurs, landskabsarkitekt

Årsskriftets redaktion:

Lone van Deurs, Bjarne Larsen og Birgitte Sværke Pedersen

Forord

Temaet i Havehistorisk Selskab har i 2017 været gartneren og gartnerdisciplinen. Gennem året har vi sat fokus på den faggruppe, der gør det muligt at nyde ikke bare historiske anlæg, men også hverdagens grønne områder. Dette afspejler sig i årsskriftets fem artikler, som hver på deres måde ser på gartnerfagets udvikling gennem tiden.

Søren Holgersen giver os en historisk gennemgang af anlægsgartnerfagets udvikling. Vi bliver klogere på den teknologiske udvikling faget gennemgår og hvordan arbejdsopgaverne udvikler og afgrænser sig i forhold til andre grønne fag. Stadsgartner i Aalborg, Kirsten Lund Andersen, viser os hvordan udviklingen indenfor kommunens grønne anlæg påvirker gartnerfaget med anlæggelsen af et egentlig parkvæsen i slutningen af 1800-tallet som et vigtigt første trin. I Akademihaven ved Sorø Akademi tilpasser gartneren sig de organisatoriske forandringer og forskellige haveplaner gennem tiden. Lone van Deurs tager os med på en historisk vandring gennem havens forandringer. Bestemt af tidens mode, men også af den praktiske brug af stedet.

Gisselfelds mange søer er ikke blot del af et landskabsarkitektonisk anlæg, men har gennem mange hundrede år også haft en praktisk funktion med karpeproduktion for øje. Gregory B. Kobett fortæller om karpedriften på Gisselfeld og dens indpasning i parkens skiftende haveplaner. Poul Petersen er plantespecialisten som retter blikket mod tidens populære naturalistiske beplantninger med stauder og græsser. Artiklen giver et indblik i den historiske udvikling af denne naturalistiske havestil både internationalt og nationalt.

De fem artikler viser, hvor forskelligt gartnerfaget udfolder sig, men også hvordan faget konstant må ændre sig for at tilgodese samtidens idealer. På den måde er gartneren konstant midt i diskussionen af, hvordan vores grønne anlæg skal udforme sig. Med respekt for den natur der indtages og for de historiske anlæg, som gartneren har sin daglige gang i.

God læselyst
Birgitte Sværke Pedersen

Anlægsgartnere i arbejdstøjet: Axel Bech (til højre) og hans senere formand Sorte Jakob på den store strandvejsvilla Sølyst hvor begge var ansat. Året er 1916. Axel Bech opretter eget firma i 1921, et firma som sønnen Sven Bech siden overtager og er med i lige til 1998. Virksomheden er landets ældste endnu aktive anlægsgartneri.

Foto: Sven Bech A/S

Anlægsgartnerens historiske virke

Som fag har anlægsgartneri altid været der for så vidt der altid har eksisteret haver og parker. De arbejdsopgaver som anlægsgartnere udfører i dag, har århundredlange aner og blev især udført af herregårdsgartneren, slotsgartneren og brolæggeren. Som profession er faget dog kun fra sidst i 1800-tallet og derfor omkring 130 år. Dengang tilbød byernes blandede 'handelsgartnerier' ofte at plante træer og buske og efterhånden at anlægge hele haver inklusive de belægninger og støttemure der fulgte med. Dem der specialiserede sig i dette arbejde blev kaldt anlægsgartnere, og det hedder de stadig. Efterhånden opstod der også virksomheder der alene arbejdede med anlægsgartneri.

Det erhvervmæssige udgangspunkt var byernes nye velhavende villakvarterer, men senere sprang anlægsgartnere over havegården i takt med at byerne og samfundet udviklede sig. Fagets særkende – koblingen af jordbrug og byggeri – blev dog bevaret, og faget forblev primært et byfag.

Fagets organiseres

Den faglige organisering kom hurtigt efter. Fagforeninger skød op sidst i 1800-tallet. Det blev i 1899 til den landsdækkende Dansk Gartnerforbund der lagde hårdt ud med krav om at hæve daglønnen fra 2,50 til 3 kr. Uden held. Og så strejkede man. Efter seks ugers konflikt kom resultatet: en lønstigning på 40% til 3,50 kr. om dagen, dog 3,30 kr. om vinteren hvor arbejdstiden var kortere.

De faglige stridigheder førte i 1902 til oprettelsen af en arbejdsgiverforening for private firmaer med anlægsgartnere og havearkitekter. Den første formand var V. Fabricius Hansen. Ud over at forhandle overenskomster var det hovedsigtet at få indført ensartede priser. Det accepterer konkurrencelovgivningen selvfølgelig ikke i dag, men dengang var det i naturlig forlængelse af de århundredgamle laugstraditioner. Brolæggerlauget er fra 1660.

Villahavens gartnere

I branchens første årtier var villahaverne det altdominerende arbejdsområde og planter, og plantekendskab var den afgørende kompetence. Branchen bestod efter vor tids begreber mest af havemænd. De blev mest rekrutteret fra gartnerstanden, mange uden tvivl fra de mange herregårdsgartnerier der blev indskrænket eller lukket i samme periode. Senere kom mange landmænd til i takt med at beskæftigelsen i landbruget faldt. Det nye fag opsugede den ledige arbejdskraft og skolede den om.

Faget var et håndværk med gartnerens håndværktøj, men forholdene var mindre i de private haver end på herregårdene, og normalt var det ikke muligt at bruge heste og markredskaber. Arbejdet måtte mest foregå med spade, rive og trillebør. Kravet til præcision gjorde desuden at man måtte anvende afsætningsudstyr som vinkelspejl, landmålerstokke og nivelleringsinstrument. Det var ikke nok at ride op i jorden med en stok som landskabsgartnerne før havde for vane.

Jordarbejderne foregik med skovl, spade og trillebør, mens transport og større jordarbejder foregik med hest og vogn. Specialhestevogne til at flytte store træer kendtes også. Ved større jordflytninger måtte man tage arealet stribevist for at holde muld og råjord adskilt. Kapaciteten var stærkt begrænset set i forhold til de muligheder vi har i dag. Til gengæld led man ikke under jordkomprimerings svøbe.

Traditionen var at de ansatte gartnere selv skulle lægge spade og beskærersaks til, mens arbejdsmændene skulle have deres egen skovl. Grejet blev bundet på cyklerne så man knap kunne køre på dem. Vognmænd med hestevogn sørgede for at hente affald og køre sten og grus til.

Arbejdet de første årtier mindede meget om herregårdsgartneres arbejde, bare i mindre skala. Plantedyrkningen og havens indretning stod i centrum, mens belægninger spillede en meget lille rolle. Sådan var det også helt tilbage i 1647 hvor Hans Rasmussøn Block beskriver slotsgartneriet i sin 'Horticultura Danica'. De viste håndredskaber er næsten de samme. Ja, de ligner såmænd også dem vi bruger i dag, og den beskrevne planteprocés er næsten taget ud af vore dages normer. Men andet end håndredskaber fandtes ikke i 1647, og næsten heller ikke i 1900-tallets begyndelse. Og nutidens faggrænser var meget langt væk. Især for Block der både var gartner, planteskolemand, anlægsgartner og havearkitekt. Og kok.

Fra et herregårdsgartneri cirka 1912, her Gartneriet Klosterhaven ved Vemmetofte adelige Jomfrukloster. Der er mange ældre folk imellem. De blev ofte overflyttet til gartneriet fra mark og skov hvor arbejdet var mere fysisk krævende. Det blandede herregårdsgartneri, der også omfatter parker og alléer, var i høj grad forløber for anlægsgartneriet hvis første arbejdspladser var de store villahaver. Foto fra "Arbejdsmandens historie i 100 år"

Erstad-Jørgensen, 1926

I 1926 beskriver Erik Erstad-Jørgensen i sin bog 'Anlægsgartneri' hvor langt faget var kommet 2-3 årtier efter det var blevet en profession. Bogens vægt ligger på tidens væsentligste opgave: villahaven. At der ofres meget plads på at beskrive anlæg af tennisbaner og krocketbaner viser noget om hvem kunderne var.

Det beskrevne fag hviler tydeligt på en meget ældre gartnertradition med en holdbar viden. Mange overvejelser om bl.a. belægninger og planteanvendelse kunne næsten være sagt i dag. Erstad-Jørgensen bliver helt moderne i sin beskrivelse af synkebrønde og faskiner hvor regnen kan sive væk. Det meste er dog ikke længere relevant – og meget er direkte forkert som mellemtidens forskning har påvist.

Planteudvalget synes artsmæssigt at være som i dag – eller bedre fordi man bl.a. havde elmen. Sorterne er der langt færre af. Erstad-Jørgensen skriver dog begejstret om den "forbløffende udvikling inden for alt hvad der hedder stauder." Hvor man før stort set kun havde de

botaniske arter, er det væltet frem med sorter inden for næsten alle arter. Så meget desto lettere er det at droppe udplantningsplanterne. De vigtigste græsarter er de samme som i dag, men det er landbrugsgræsser, og sorter nævnes ikke. Til gengæld er flere arter i spil.

Ukrudtsbekæmpelse er et spørgsmål om god gammel økologisk jordbrugsteknik – men pesticider er så småt på vej frem. Når man skal bekæmpe rodukrudd før anlæg af en tennisbane lønner det sig at give jorden "et godt lag myremalm der har være brugt til rensning af gas, og som indeholder så meget plantegift at det virker dræbende ..."

Plejen af træer er selvsagt stærkt forældet. Det beskrives f.eks. indgående hvordan man kan fjerne råd ved at skære rent indtil friskt ved, plumbe med beton, dræne huller ved at bore o.s.v. Det er let at le af i dag, men dengang skulle der gå over 50 år før forskningen helt ændrede den praksis bogen anbefaler.

Arkitekten og anlægsgartneren

Der var flydende grænser mellem anlægsgartneren og havearkitekten, og som regel leverede samme firma både tegning og anlæg. Også Erstad-Jørgensens firma. En tegning var typisk kun en skitse som havearkitekten selv var med til at afsætte i marken. Også mellem den private og offentlige sektor var der porøse grænser. Det er et træk man kan finde langt op i tiden.

Det er betegnende at de private firmaers første formand V. Fabricius Hansen senere blev stadsgartner i København. Den tredje formand var I.P. Andersen der var en af sin tids mest anerkendte havearkitekter. Det var også ham der fik kæmpet fagets første fagblad igennem. Det lykkedes i 1920 under navnet 'Havekunst' der ikke var et nyhedspræget brancheblad, men et fagligt magasin.

Siden begyndte de forskellige sider af faget at markere sig mere selvstændigt. Der optrådte gradvist en spaltning mellem dem der mest var anlægsgartnere, og dem der mest var havearkitekter. Den kom til udtryk på foreningsplan i 1931 hvor anlægsgartnerne og havearkitekterne gik hver til sit. Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening blev til Dansk Anlægsgartnerforening og Dansk Havearkitektforening.

Opdelingen var der dengang delte meninger om, men den er siden set som principiel fordi havearkitekten nu kunne optræde som bygherrens tillidsmand uden økonomisk mellemværende med anlægsgartneren. Det fik stigende betydning i takt med at socialt boligbyggeri og andre offentlige arbejder udvidede arbejdsområdet.

Fagets opdeling blev siden understreget af flere andre foreningsdannelser, bl.a. Stads- og Kommunegartnerforeningen i 1954. Netop det kommunale område skulle siden vokse sig til en dominerende aktør som både byg- og driftsherre inden for det grønne.

Større opgaver kommer til

Anlægsgartnerne nød godt af den ekspanderende middelklasse i århundredets første del, ikke mindst under 1. verdenskrig. Samtidig begyndte nye opgaver at komme til i form af anlæg af nye parker og kirkegårde.

“Trædning af en græsplæne før såning – et arbejde, som vanskeligt kan mekaniseres,” skrev anlægsgartner Victor Hansen i 1952. Det kunne det godt, men trædning er i øvrigt en glimrende jordbehandling før græssåning og ikke så langsomt som man umiddelbart skulle tro.

I 1917 var der problemer med at skaffe arbejdskraft nok. Så fulgte pludseligt faldende konjunkturer i kølvandet på slutningen af 1. verdenskrig. Den første krise ramte faget. Dem kom der siden flere af. Den næste med depressionen fra omkring 1930. Det medførte dog også opførelse af sociale boligbyggerier og dermed et nyt marked for anlægsgartneren. I takt med at byggeriet blev mere åbent og grønt, fik anlægsgartnerne større roller. Og i krigsårene steg villahavearbejdet igen da forbrugsmulighederne – ligesom under første verdenskrig – ellers var begrænsede.

Med de nye opgaver udviklede der sig enkelte større virksomheder og med flere opgavetyper blev branchen mindre sårbar over for det private og ellers dominerende villahavemarked.

Teknologien slår ikke til

I de nye parkbebyggelser fik anlægsgartnerne en helt anden arbejdsplads med store arealer og helt andre jordmængder end før. Trillebøren og spaden slog ikke længere til, heller ikke heste og markredskaber. Heste blev bl.a. monteret med 'gumper' eller jordsluffer med kusken stående bagpå.

Men jordflytningen var længe det store problem. Traktoren "er endnu for klodset og uhåndterlig," skriver anlægsgartner Victor Hansen i 1952. Han beklager samtidig at jordflytningen for en meget stor del er gledet over til entreprenører hvilket er "til stor skade for den gartneriske behandling af jorden, idet entreprenøren ikke kan have samme faglige indsigt som anlægsgartneren."

På andre måder gik det lettere: "På de store græsarealer kan den gamle håndmaskine ikke anvendes med udbytte, og forbavsende hurtigt udvikler motorplæneklipperen sig til et nyttigt og brugeligt mekanisk redskab," skriver Victor Hansen. Heste blev også brugt til at trække større græsslåmaskiner.

Faget mekaniseres

Men samfundet var i hastig forandring, byggeriet i vækst og krigen havde skabt et teknologispring. Vægten i opgaverne begyndte at forskyde sig, og anlægsgartneren gik med på vognen.

Victor Hansen i 1952: "Den anden verdenskrig giver den maskinelle udvikling et kolossalt skub fremad, således at anlægsgartnerens besværligheder fra før krigen med at finde de egnede maskintyper ikke

Med det sociale boligbyggeri i 1930'erne får anlægsgartnerne en opgave ved siden af villahaverne. Det er en opgave som siden skulle blive meget betydningsfuld. Opgaverne er startskuddet til de større virksomheder der ikke længere er professionelle havemænd, men grønne entreprenører. Gravemaskinerne blev almindelige i 50'erne. På billedet, der fra midten af årtiet, graves der ud til boligblok.

Foto fra 'Arbejdsmandens historie gennem 100 år'.

eksisterer mere," lyder det optimistisk. "Jordfræsere, traktorer, bulldozere og motorsprøjter, alle kommer de på markedet i et tempo der næsten tager pusten fra en. Anlægsgartneren står pludselig over for en helt ny arbejdsmetode der kræver både teknisk indsigt og sidst, men ikke mindst, større kapitalinvestering."

De store maskiner blev introduceret i anlægsgartneriet i 1949 ved bebyggelsen af Bellahøj, der samtidig var den første højhusbebyggelse i landet.

Anlægsgartner Ingemann Hansen købte selv i England en maskine som Victor Hansen beskriver som en 'stor gummiged med hydraulisk frontlæsser'. Kort efter kom bulldozeren der med tanks som ophav var udviklet til at bygge flyvepladser under krigen. Mekaniseringen blev kickstartet fordi tilbuddene på jordarbejdet i starten blev regnet ud efter 'trillebørspriser'.

Georg Boye, 1959

Et indtryk af fagets stade sidst i 50'erne fås i Georg Boyes bog 'Anlægsgartneri' der var en opfølger til Erstad-Jørgensens bog. Bogen blev hurtigt forældet fordi den kom lige før faget blev rigtigt mekaniseret og havearkitekten blev til landskabsarkitekt. Boyes fokus begrænser sig til to slags udøvere: den selvstændigt praktiserende lille havearkitekt der projekterer mindre anlæg og den private anlægsgartner der udfører dem. Den kommunale verden findes ikke. Og Boye beskriver kun fagentrepriser, ikke de hoved- og totalentrepriser der senere kom til at dominere. Den meget udførlige beskrivelse af opmåling – og senere om afsætning – afspejler også en tid med en helt andet kortgrundlag end vi har i dag.

Det udførende anlægsgartneri virker bedaget og ligner stadig mere 30'ernes end dagens anlægsgartneri. I 1959 udføres meget arbejde manuelt. Jordflytning med trillebør er stadig noget man regner med. Komprimering er et overskueligt problem. Drænrør er kun af ler. Fliser stødes, man foretager normalt ikke aftrækning. NPK blandingsgødning er stadig lidt for nyt og smart. Bassiner kan udføres i beton og tagpap, men ikke i folier. Der er i det hele taget langt færre materialer end i dag, og de skal tilpasses meget mere. Man taler stadig ikke om græssorter, men der bruges flere arter, f.eks. kamgræs og timothé som i dag er gledet ud. Holdningen til kemikalier og pesticider er ukritisk. Og træplejen er stadig som den nu engang var før den videnskabeligt baserede træpleje trådte i karakter over tyve år efter.

Tidskoloritten flyder ud på siderne. Til tidens hyppigt brugte mærkevarer hører 'Cuprinol' som træ overfladebehandles med. Og som andre havearkitekter i tiden skal Boye lige skyde den forkætrede sten-høj i sæk. Det er stadig makadam der er standarden i befæstelser, og fagets første faglige normer lader endnu vente på sig.

Faglige normer fra 1962

De faglige normer kom i 1962 for både anlæg og pleje. Det var samme år som statens cirkulære om fast pris og tid varslede nye offentlige licitationer. Men selv om nye tider stod for døren, var normens indhold præget af teknikken fra privathaven. Og materialerne var fortsat af den gamle skole. Stabilt grus var f.eks. endnu for moderne til at være med. Støttemure af mærkevarer som Ankasten, Nexø- og Ølandsskaller optog hele 7 ud af 28 sider.

I 50'erne blev asfalt også almindeligt i anlægsgartneriet. Her udlægges der pulverasfalt på en gangsti en park. Fra Georg Boyes 'Anlægsgartneri' fra 1959. Foto: Willy Falck Hansen.

Stabilt grus blev først præsenteret i 1968 som alternativ til stenbærelag hvor emner som støttemure og terræntrappe fortsat vejede ret tungt. Siden blev fagets kvalitetsstandarder i stadig højere grad præget af nationale og senere europæiske materialestandarder med større vægt på resultatkrav frem for proceskrav.

Den grønne entreprenør

60'ernes økonomiske vægt og byspredning betød også en omvæltning i anlægsgartneriet, bl.a. en kraftig oprustning i materiel. Med det økonomiske boom opstod der mange store anlægsgartnerivirksomheder.

”Vi fik flere traktorer, efterhånden et par og tyve plus bulldozere og gummiged,” fortæller Sven Bech i 1986. Vi havde meget at gøre med boligselskaberne. Vi tjente mange penge – det var gullaschtider, og vi fik noget for arbejdet.”

Fra 5-6 cyklende medarbejdere i 30'erne var virksomheden i 60'erne kommet op på 170-180 tungt bevæbnede mænd der tog del i den voldsomme byudvikling: boligbyggeri, erhvervsbyggeri og institutionsbyggeri. Villahaver var reduceret til bibeskæftigelse.

Der var som nu også mange mindre virksomheder der var orienteret mod de mindre opgaver. Men egentlig havepasning var en op-

gave på vej ud, og jord- og belægningsarbejde fyldte mere end plantning og pleje.

I tiden omkring oliekrisen i 1973 gik byggeriet voldsomt tilbage. Det ramte også den del af anlægsgartneriet der var rettet mod de store anlægsopgaver. Anlægsgartnermester Niels Arne Rasmussen fortæller i 1986: "Det var en stor fejl ved anlægsgartneriet at hver eneste mester selv kunne præsentere en stor maskinpark som der ikke var behov for. Tre fjerdedele af året var der ikke noget at lave."

Siden fulgte høj- og lavkonjunkturer, men anlægsgartnerfaget har haft relativt stabile vilkår fordi opgaverne har været varierede og ikke helt afhængigt af byggeriet. Sådan var det også under finanskrisen i årene efter 2008.

Større samfundsmæssig rolle

Gennem årene er opgavetyperne kommet og gået, steget og faldet. Der er flere grønne områder og nogle opgaver er vokset meget, bl.a. inden for græspleje, bytræer og bysanering. Villahaverne vendte tilbage som en større opgave og det samme gjorde afvanding og kloak bl.a. fordi lokal afledning af regnvand er blevet almindeligt. De senere år er også faktorer som sundhed og biodiversitet blevet en integreret del af udemiljøet.

Driften af de kommunale grønne områder var i mange år primært en kommunal opgave, men i de senere årtier har en stadig større del været udliciteret til private firmaer. Det har været med til at udvikle en håndfuld meget store anlægsgartnervirksomheder.

De mere entreprenørprægede opgaver som større jord- og ledningsarbejder gled dog samtidig over til entreprenørvirksomhederne der kan forrente de store dyre maskiner.

Alt i alt har faget fået en langt større samfundsmæssig rolle end før. Opgavespredningen har desuden medvirket til at det private anlægsgartneri har haft en lang og relativ stabil periode, hvor periodevise nedgange i byggeriet ikke er slået nær så hårdt igennem som i andre byggefag.

Både anlæg og pleje udføres samtidig med en langt mere avanceret og målrettet teknologi end før, og det er ikke kun computernes skyld. Det har løftet produktiviteten og arbejdsmiljøet meget. De materialer vi bruger, er mere tilpassede og udviklede, f.eks. inden for græsfrø og belægningsmaterialer. Forskningen har desuden vist helt nye veje, bl.a. inden for træbiologien. Men samtidig er der meget der er uforandret.

Vi sætter f.eks. stadig brosten og planter træer og buske på den samme måde som før.

Fagets uddannelse

De første uddannede folk inden for området var primært dem der var uddannede i herregårds- og slotshaverne som også dengang var de næsten eneste arbejdspladser for faglærte gartnere. I løbet af 1800-tallet opstod der gartnerskoler, men hvor anlægsgartneri højst indgik som specialfag.

Da faget udviklede sig og tiltrak arbejdskraft fra gartneriet og landbruget blev der efterspørgsel efter omskolingskurser. Det skete ikke mindst gennem et langvarigt samarbejde med Teknologisk Institut der fra 1917 udbød vinterkurser i flere anlægsgartnerdiscipliner.

I takt med at rekrutteringen ikke længere kunne ske fra gartneriet og landbruget blev der mere brug for en egentlig anlægsgartneruddannelse. Anlægsgartneri blev dog først et defineret læreområde i gartneruddannelsen i 1948. Efteruddannelsen blev sat på skinner i 1966 med de specialarbejderkurser der senere blev til AMU-kurser. Siden 1973 kunne man også tage overbygninger som i de første år blev kaldt for anlægsgartneretekniker, i dag jordbrugsteknologer.

Litteratur

- Hans Rasmussøn Block (1647): Horticultura Danica. 150 s. Peter Hake / Jørgen Holst. Wormianum 1984 under titlen Ældste danske havebog.
- Erik Erstad-Jørgensen (1926): Anlægsgartneri. Alm. Dansk Gartnerforening og N.C. Roms Forlag 1926.
- Kiær, Eigil (red.) (1952): Dansk Anlægsgartnerforening 1902-1952. Anlægsgartneriet i Danmark gennem 50 år.
- Georg Boye i samarbejde med Willy F. Hansen og H.P. Samuelson (1959): Anlægsgartneri. Håndbog i fagets teknik. Almindelig dansk Gartnerforings forlag.
- Grølle, Henning, Hansen, Anette Eklund (1986): Gartneri, land- og skovbrug. Arbejdsmandens historie gennem 100 år, bind 4. Fremad.
- Andresen, Carl Erik (1984): Bygge og anlæg. Arbejdsmandens historie gennem 100 år, bind 2. Fremad.
- Rasmussen, Jens Ove (1987): De byggede grønt – træk af anlægsgartneriets historie. Grønt Miljø.
- Sohn, Ole (1994): Gartner i 100 år. Specialarbejderforbundet i Danmark og Gartnernes Landsklub.
- Helge, Finn (red.) (1998): Dansk Planteskoleejerforening 1998-1998. Dansk Planteskoleejerforening.
- Havekunst
Maanedssblad for Anlægsgartneri
Anlægsgartneren
Grønt Miljø
Danske Anlægsgartnernes arkiv.

Kildeparken i Aalborg 2011. Foto:Aalborg kommune

Fra industriby til grønne oplevelser – parkvæsenets udvikling i Aalborg

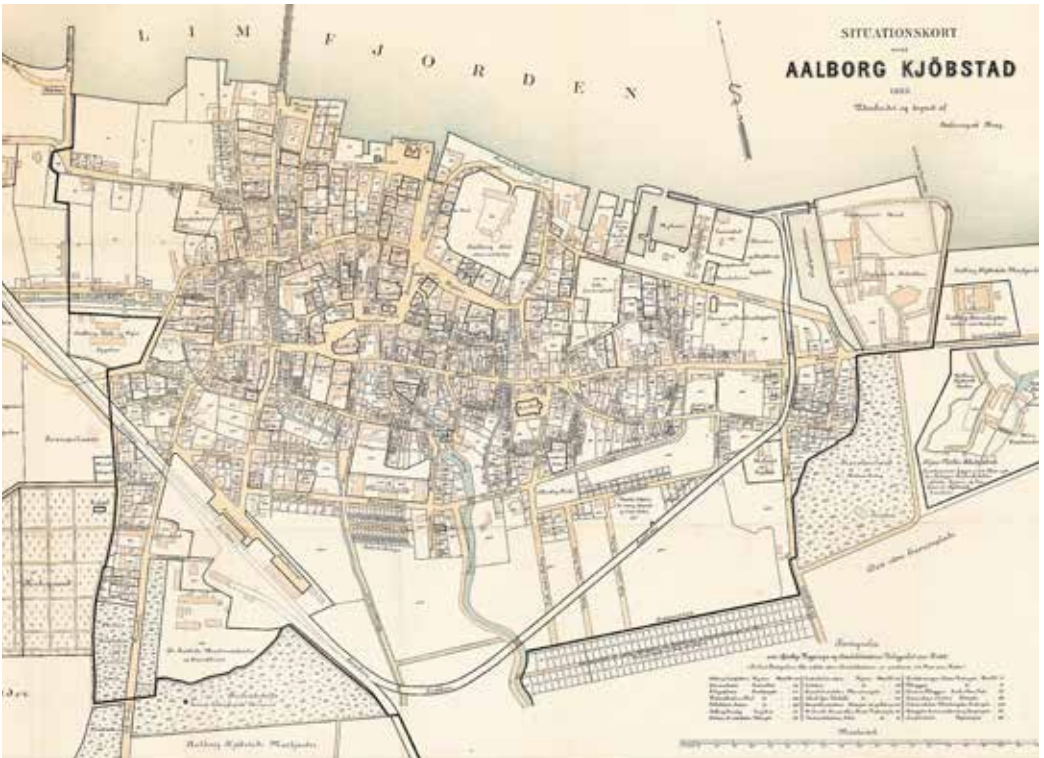
Aalborgs første offentlige parkanlæg er Frederikskilde Park (i dag Kildeparken). Etableret i 1800 af A. L. Moltke, som et grønt udflugtsmål tæt på byen. Anlægget bliver indviet 23. juli 1802 af Kronprins Frederik (d. 6.). I 1805 skænker byen et større areal til parken syd for Frederikskilde. Et areal der svarer til den nordlige del af Kildeparken i dag og som tilplantes efter en plan udarbejdet af A. L. Moltke. Parken overtages af byens styre i 1834 og i årene 1886-1892 udvides anlægget mod syd, til den afgrænsning vi kender i dag.

Op gennem 1800-tallet anlægges flere offentlige anlæg i byen og i 1869 beslutter Aalborg byråd, at lystanlæggene Frederikskilde (Kildeparken), Frederiksminde (Skovbakken), Carolinelund (Karolinelund) og Carolinekilde (Blegkilde nedlagt i 1968), fremtidigt skal bestyres af et fem mands udvalg, hvoraf mindst en skal være medlem af Aalborg Byråd. Det tidspunkt har vi efterfølgende fastlagt til Parkvæsenets fødsel i Aalborg.

Byens grønne arealer vokser

I den efterfølgende periode frem til 1924 bliver byens kirkegård, Almenkirkegården, udvidet adskillige gange. For at sikre, at der også fremover vil være tilstrækkelige begravelsespladser i kommunen, opkøber den daværende Kirkegårdsbestyrelse i midten af 1920-erne et areal på 13 ha. syd for Bejsebakkeanlægget til formålet. Arealet bliver taget i brug 1. april 1940, som Søndre Kirkegård og samtidig overtager Aalborg Byråd begge kirkegårde.

På kortet fra 1885 ses Aalborgs første parker, som danner grundlag for etableringen af et parkvæsen i byen.

I forbindelse med en kraftig byudvikling mod øst bliver der behov for at etablere et større parkområde i den del af byen. Ovenpå en nedlagt losseplads umiddelbart vest for den nyopførte Sankt Markus Kirke anlægger kommunen derfor et nyt smukt parkområde, som får navnet Østre Anlæg. Det bliver taget i brug i 1934.

Efter forslag fra Turistforeningen opkøber Aalborg Kommune i 1946 Poulstrup Sø området, et stort naturområde beliggende i nabo-kommunen mod syd, for at området på længere sigt kan blive et udflugtsmål for borgerne i Aalborg. Nogle få år senere opkøber kommunen endnu et naturområde mod sydøst, nemlig Lundby Krat området.

I forsommeren 1947 åbner Friluftsbadet og i slutningen af 1950'erne anlægges Strandparken umiddelbart vest for Skudehavnen. Strandparken er kun en mindre del af det store rekreative område, som efterfølgende de næste mange år udvikles vest for byen. Det er også i dette område, den første Trav- og galopbane etableres og indvies i 1954.

I 1934 indvier kommunen det nye parkområde Østre Anlæg.
Foto: Aalborg kommune, 2011.

I takt med at byens grønne arealer vokser udvides Parkvæsenet. I årene før 2. Verdenskrig omfatter Aalborg Parkvæsen en administrativ medarbejder og seks – syv gartnere og arbejdsmænd. Umiddelbart efter krigen er medarbejderstaben vokset til fortsat en enkelt administrativ medarbejder, men 20 gartnere og 40 arbejdsmænd, der alle sorterer under stadsgartneren. Fra 1938-1961 hedder stadsgartneren Kai Wendelboe Nielsen. Politisk er Parkvæsenet i perioden underlagt ”Udvalget for Lystanlæg”.

I 1961 bliver Johannes Jensen ny stadsgartner i Aalborg. Under ham bliver der foretaget en række nødvendige forandringer i organisationen og en modernisering af hjælpemidlerne til marken. Arbejdsopgaverne omfatter pleje af kommunens parker og boldbaner, men også etablering af nye boldbaner, en ny campingplads ved Vesterkæret samt flere nye kolonihaveområder. En udvidelse af de mange kolonihaveområder, som siden 1880-erne har været en del af Aalborg.

Skanseanlægget i Nørresundby kommer ind under Parkvæsenet ved kommunesammenlægningen. Foto: Aalborg kommune

Den store Kommunalreform

I 1950 sammenlægges Nr. Tranders Kommune med Aalborg Kommune og 1. april 1970 træder en ny kommunalreform i kraft. Aalborg Kommune bliver sammenlagt med kommunerne Nørresundby, Sundby Hvorup og Hasseris. Det bliver dermed en storkommune, en magistratskommune, med en borgmester og fire fuldtidsansatte rådmænd.

Parkvæsenet bliver placeret under stadsgartneren i magistratens 2. afdeling, som i daglig tale omtales som Teknisk Forvaltning, med en rådmand som forvaltningens politiske leder. Det tidligere Udvalg for Lystanlæg bliver nedlagt og der oprettes et Kirkegårdsudvalg under det nye Tekniske Udvalg, som består af repræsentanter fra byrådet og de kirkelige myndigheder.

Ved kommunesammenlægningen vokser opgaveområdet væsentligt med blandt andet Skanseanlægget i Nørresundby, Lindholm Høje og ØK's gamle grusgrav. Umiddelbart op til kommunesammenlæg-

ningen omfatter Parkvæsenets ansvarsområde ca. 1.800 ha. Medarbejderstaben er vokset med op til 700 personer, hvoraf administrationen omfatter 25. Administrationen flytter i 1974 til Vesterbro 18 i en bygning tegnet af Kongelig Bygningsinspektør Ejnar Packness. Bygningen fremstår som et flot domicil for stadsgartnerens kontor og en slags forhus for den øvrige Tekniske Forvaltning.

For eftertiden påtager Parkvæsenet sig en række opgaver, hvor det er uklart, hvor i Teknisk Forvaltning de hører hjemme. Måske af politiske grunde vælger man at henlægge disse opgaver til Parkvæsenet. De meget forskellige opgavetyper tæller blandt andet Zoologisk Have, Haraldslund, Gistrup Vandværk, idrætshaller og svømmehaller.

Nye tider og ny organisation

I 1980 opsiges lederen af driftsafdelingen Børge Clausen sit job ved Parkvæsenet, og bliver ansat som stadsgartner ved Randers Kommune. I den forbindelse udarbejder stadsgartner Johs. Jensen i samarbejde med rådmanden en ny organisation for Parkvæsenet. Den kommer til at bestå af en administrativ afdeling, en planlægnings- og projekteringsafdeling og en driftsafdeling, som omfatter samtlige gartnerafdelinger, værksteder og gartneriet. Administrationens leder fortsætter i den nye organisation og i 1981 bliver Søren Bøgeskov ansat som leder af planlægnings- og projekteringsafdelingen og Laurits Fristrup bliver ansat som leder af driftsafdelingen.

Johs. Jensen fortsætter som stadsgartner frem til maj 1982. Indtil en ny stadsgartner ansættes i 1984 ledes Parkvæsenet af et kollektiv bestående af de tre afdelingsledere med støtte fra den politiske leder, rådmand Hans Brusgaard.

På det tidspunkt er der en stor medarbejderstab, hvor halvdelen af medarbejderne er fastansatte og resten er langtidsledige, men alle har krav på efter omstændighederne at få et relevant arbejde.

På grund af den model har Parkvæsenet mulighed for at servicere Aalborg Kommunes øvrige forvaltninger. Hertil kommer de opgaver, som naturligt hører hjemme i afdelingen. Blandt andet større anlægsopgaver, som omfatter etablering af en ny lystbådehavn med et nyt vandrerhjem, Strandpark i Nørresundby og ny park i Aalborg Øst m.m.

Det tætte samarbejde med rådmanden betyder, at forvaltningen får en værdifuld opmærksomhed, og at rådmanden får et mere detaljeret billede af Parkvæsenets opgaver i det daglige.

Strandparken i Nørresundby. Foto: Aalborg kommune

Børge Clausen vender tilbage og ansættes som stadsgartner i løbet af 1984. Den eksisterende organisation i Teknisk Forvaltning fastholdes, det vil sige stadsgartner, stadsarkitekt og stadsingeniør alle på samme niveau, og dermed er den politiske kontakt til rådmand og udvalg fortsat til stede i det daglige arbejde.

Parkvæsenet gennemgår nu en radikal omlægning til en mere nutidig organisationsmodel med en større åbenhed til samtlige medarbejdere i marken og i administrationen. Børge Clausen inddrager ledergruppen i den daglige administration og beslutningsproces. Parkvæsenet ændrer navn til Park- og Kirkegårdsforvaltning (P & K) og de mange forskelligartede opgaver omstruktureres.

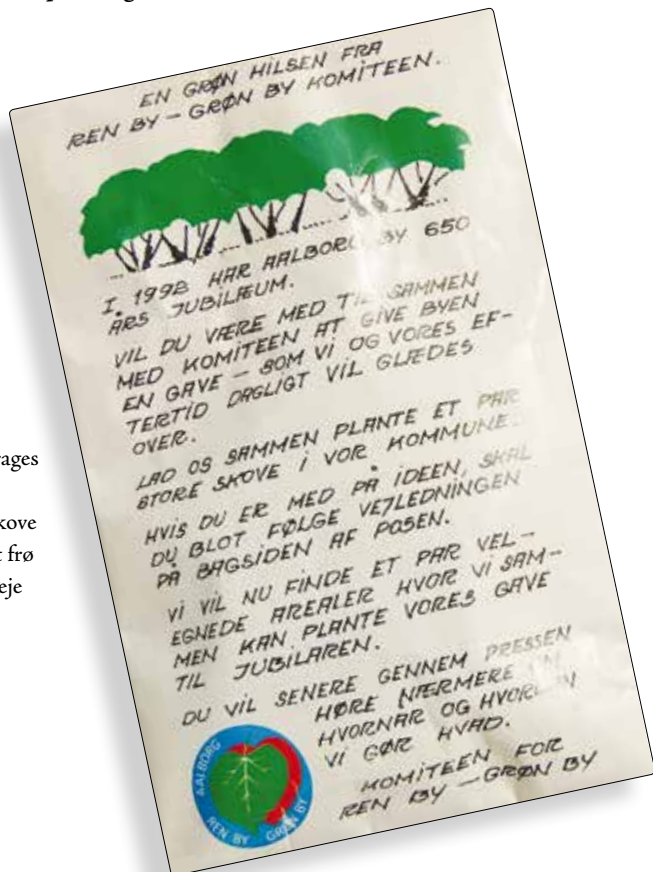
Styrken ved den nye organisation er, at de tre personer, som skal stå for forvaltningens faglige del, alle har en faglig baggrund, men med erfaringer fra vidt forskellige fagområder. Det medfører en nuanceret debat inden de endelige beslutninger skal foretages. Det er endvidere en styrke ved gruppens faglighed og interesseområder, at der er en servicebevidsthed og bred kontakthænde til hele Teknisk Forvaltning, men også til kommunens øvrige forvaltninger, som Skole- og Kulturforvaltningen og Socialforvaltningen samt til borgmesteren og forsyningsvirksomhederne.

På et tidligt tidspunkt er der en bevidsthed om, at det "produkt" P & K tilbyder kommunens borgere, er et positivt produkt, som skal markedsføres mere bevidst, end man har gjort tidligere. Det medfører blandt andet, at der bliver lavet en informationspolitik. På baggrund

af informationspolitikken tilbyder man nu kommunens borgere en række rekreative oplevelser i kommunens natur og parker. Alle gratis oplevelser for borgerne.

I forbindelse med 40-års "jubilæet" i 1985 for afslutningen af 2. Verdenskrig etableres en mindepark med navne på samtlige personer fra Aalborg, der faldt under krigen. Parken får navnet 5. Maj Parken og bliver anlagt syd for Søndre Kirkegård. Et par år senere, i slutningen af 1980-erne, begynder planlægningen af et forestående byjubilæum, som byrådet har besluttet skal fejres i 1992. Byen fylder 2 x 650 år. Byrådet beslutter, at en af gaverne til byens borgere skal være et ca. 100 ha. stort naturområde beliggende syd for bykernen omkring Østerå. I samme anledning foreslår P & K, at der plantes to store egeskove, som eftertidens borgere vil få glæde af. Den ene placeres nord for fjorden, den anden syd for fjorden. Plantning af skovene skal foretages som et fælles projekt, hvor alle kommunens borgere skal deltage. Idéen er, at P & K udleverer fem agern i en frøpose med plejevejledning til alle husstande i kommunen. Borgerne skal lægge frøene til spiring og pleje planterne det efterfølgende år. Herefter vil P & K arrangere en fælles planteday. Desværre går der noget galt med et stort antal frø i forbindelse med pakningen.

Borgerne inddrages i etableringen af to store egeskove og får udleveret frø til spiring og pleje af de nye træer.

Det er også i denne periode P & K laver en kampagne for at holde byen ren. Kampagnen bliver døbt "Ren by – Grøn by". I den forbindelse bliver nogle af byens erhvervsområder forskønnet med træer. Endvidere bliver enhver lejlighed udnyttet til at gøre borgerne opmærksomme på, at vi tilbyder et produkt, borgerne kan benytte gratis.

Teknisk Forvaltnings organisation omlægges

I 1991 gennemføres en radikal omlægning af Teknisk Forvaltnings organisation og administrative praksis, for at gøre forvaltningen mere erhvervsvenlig og konkurrencedygtig. Det medfører en alvorlig omlægning af alle afdelinger i Teknisk Forvaltning. P & K overlever, men som en ren driftsafdeling af de grønne områder. Planlægnings- og projekteringsafdelingen overføres til en fælles tegnestue under stadsingeniøren. En på mange måder uheldig placering.

Efter et år overføres bygningsarkitekterne til Skole- og Kulturforvaltningen og dermed er Søren Bøgeskov, leder af planlægnings- og projekteringsafdelingen, den eneste grønne mand blandt vejingeniørerne. Dermed falder den oprindelige idé til jorden med en fælles tegnestue.

En del af driftsopgaverne i P & K skal nu fremover udliciteres. I årene op mod årtusindskiftet pågår der endnu en rationaliseringsdrøftelse. Denne gang går det ud på at sammenlægge driften af veje med driften af det grønne. Søren Bøgeskov fortsætter i tæt kontakt med P & K med de større planlægningsopgaver som Østerådalen, Banegårdspladsen og Kirkegårdenes langsigtede anvendelse m.m. Placeringen af den grønne funktion i denne sammenhæng har dog den fordel, at den grønne medarbejder har mulighed for løbende at deltage og blande sig i stadsingeniørområdet.

I denne periode foretages der en række anlægsopgaver, hvor det er vigtigt, at det grønne bliver indarbejdet fra skitsestadiet. Som eksempler kan nævnes renovering af byens gågade og torve, Banegårdspladsen, Brolandingen på Nørresundby siden samt byggemodning af arealer til bolig og erhvervsformål.

Et af de mere uheldige og meget store projekter fra denne periode er bebyggelserne langs Limfjorden mellem Limfjordsbroen og Jernbanebroen. Kritikken heraf får efterfølgende betydning for den senere udbygning af havnearealerne mod øst.

Ny Stadsgartner i embedet

Børge Clausen går på pension i 2001. Samme år ansættes Kirsten Lund Andersen som stadsgartner.

P & K bliver til Park og Natur (P & N) og bliver nu etableret som en BUM-model (bestiller, udbyder og modtager). Det betyder, at en del af de grønne driftsopgaver fremover skal udbydes til private entreprenører. De to kommunale driftsafdelinger for henholdsvis Veje og Grønne områder bliver lagt sammen. Chefen for denne driftsafdeling bliver Laurits Frstrup.

Kommunen beslutter at alle arealer og grundejerforpligtelser skal placeres i P & N. For at leve op til den nye rolle pågår der herefter en detaljeret gennemgang og oprydning af samtlige driftsaftaler, som P & N hidtil har udført for boligselskaber, Zoologisk Have, Tivoli Karolinelund, Grundejerforeninger m.fl. Et arbejde som følges op og støttes af daværende rådmand Ib Rasmussen.

I 2002 flytter Teknisk forvaltning til nye lokaler på Stigsborg Brygge.

I 2003 påbegynder P & N årlige drøftelser med lokale samråd for at afstemme driften ude ved brugerne. Ligeledes laves der aftaler med skolerne, institutionerne og idrætsklubberne om forventninger til det forestående driftsniveau.

I 2003 påbegynder man også den næste store renovering af havnefronten og byudviklingen langs Limfjorden mod øst begynder. Da første etape med renoveringen mellem Limfjordsbroen og Jernbanebroen har fået stor kritik, er det denne gang med en kraftig opfordring fra borgmester Henning G. Jensen om, at der forventes en grøn og åben havnefront.

Og sådan bliver det. Der bliver lavet et stort rekreativt havneområde på hele strækningen mellem Limfjordsbroen og Musikkens Hus mod øst. Området er i dag etableret med succes til glæde for borgere og byens gæster.

Endnu en kommunalreform

I januar 2007 træder den seneste kommunalreform i kraft. For Aalborg Kommunes vedkommende betyder det, at de tre landkommuner Hals, Sejlflod og Nibe bliver sammenlagt med Aalborg Kommune. Arealmæssigt betyder det, at de kommunalt ejede arealer vokser fra 2000 ha. til ca. 3800 ha. Kommunen omfatter nu store kyststrækning-

Et kig fra Aalborgs bykerne ud mod Limfjorden. Foto: KLM

ger langs Limfjorden og Kattegat, sommerhusområder, Danmarks største landfredning Lille Vildmose, og de Vesthimmerlandske Heder.

Administrativt betyder det, at P & N får pålagt administrationen af natur- og råstoflovgivningen og i den forbindelse tilføres ni medarbejdere og et meget lille driftsbudget – naturen er generelt lavt prioriteret i Danmark.

I 2010 afløses BUM-modellen af den nye model HOD (helhedsorienteret drift). Intentionerne i den nye model har P & N praktiseret i mange år, eftersom man har taget modtagerne meget alvorligt i den tidligere model og sørget for at inddrage brugerne.

I 2010 tiltræder Aalborg Byråd Mangfoldighedskonventionen og P & N får udarbejdet en natur-, park- og friluftspolitik. Ligeledes udarbejdes der en grøn og blå struktur for at tydeliggøre de egenskaber og påvirkninger, som havet, fjorden og landskabet har, og hvordan det kan blive toneangivende for den fremtidige byudvikling.

I forbindelse med fredningen af Lille Vildmose ansøger Aage V. Jensens Naturfond, Staten og P & N om støtte fra EU til naturgenopretning af området. Ansøgningen omfatter blandt andet en hævnning af vandstanden og udsætning af elge.

I 2014 udarbejdes der en ny organisationsplan for Teknisk Forvaltning, som bliver omdøbt til By- og Landskabsforvaltningen. Entreprenørafdelingen sammenlægges med P & N, der får ansvaret for al intern drift.

I 2015 påbegynder P & N en tiltrængt renovering og omdannelse af det gamle friluftsbad. I forbindelse med DGI's landsstævne i forsommeren 2017 indvies den nye Vestre Fjordpark, et 16 ha. stort friluftsområde med vand- og badefaciliteter.

Aalborg har gennem de sidste mange år ændret radikalt indhold og udseende – fra en tung industriby til en by som i dag er orienteret mod Limfjorden med et grønt og rekreativt præg.

Mange aktører har været inde over for at sikre den udvikling. Det har givet et robust fundament og en kontinuitet, så det grønne har fået mulighed for at udfolde sig over tid.

Her kan vores fag noget helt unikt ved at være nærværende, tænke langsigtet og ikke mindst evne at lytte og arbejde relationelt. Det er værdier, der rækker langt ud i fremtiden og gør, at P & N har formået at holde sig tidssvarende.

Litteratur

Aalborgs Historie, udgivet i forbindelse med byjubelåret 1992	Landskap nr.5, 1999 Om Aalborg
Kilden, Svend B. Olesen 1952	Det grønne Aalborg, Teknisk Forvaltning 1999
Aalborg Bys Kirkegårde, Svend B. Olesen Stads- og kommunegartnerforeningen gennem 50 år, 2005	Renovering af Kildeparken, parkforvaltningen 1986
Aalborg og Garnisonen, Aalborgbogen 1996, Ebbe Gotfredsen	

Sorø Akademi have i 2018. Foto: Birgitte Sværke Pedersen

LONE VAN DEURS

Akademihaven i Sorø

FØR · NU · FREMTID

Akademihaven i Sorø har en lang og spændende fortælling, et stykke danmarkshistorie, men også en fortælling om et haveanlæg, som har undergået store forvandlinger gennem mere end 800 år.

En have er altid under stadig forvandling, ikke bare vokser planterne, men tidernes krav, mode og muligheder, tekniske og økonomiske er også vigtige elementer. Dertil er det væsentligt hvilke aktiviteter, der skal understøttes og udvikles.

Klostertiden

I 1151 begyndte Benediktinermunkene i samarbejde med nogle af Hvideslægtens energiske mænd at bygge kloster på den lille ø Sor midt i et noget sumpet landskab.

Man kan forestille sig, at de har brugt "generalplanen", (den man nu kalder Skt. Gallerplanen, da den opbevares på Stiftbiblioteket i Skt. Gallen i Schweiz), som udgangspunkt for byggeriet. Det var en standardplan med forskifter for bygninger og haveanlæg. Det var sydtyske Benediktinermunke der ca 819 – 826 udformede den til brug for klostre i hele Europa.

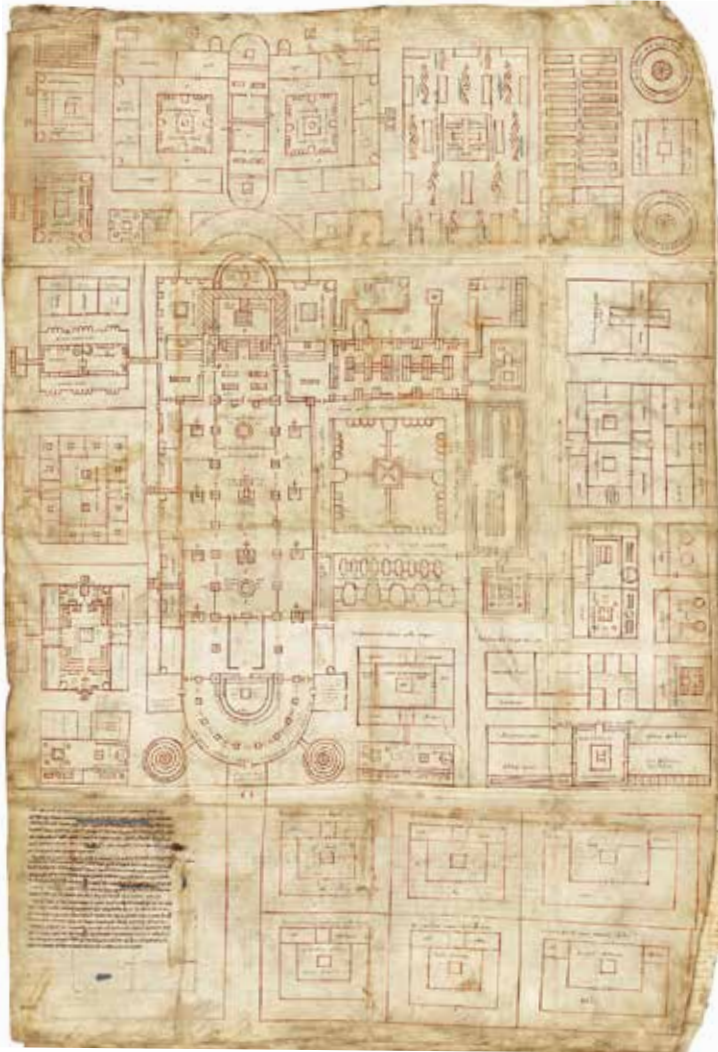
Munkene ragede dog hurtigt uklar med den lokale storbonde på Pedersborg og hele klosterbyggeriet blev allerede 1161 overtaget af Cistercienserne. Hele det sumpede landskab egnede sig langt bedre for Cistercienserne, som havde en forkærlighed for lave ydmyge steder, og var mestre i vandbygning.

Måske har Skt. Gallerplanens anvisninger været inspiration for den første klosterhave, der blev anlagt. 120 x 120 meter inddelt i kvadrater, måske omkranset af klippede Buxus sempervirens hække og tilplantede med mange arter nytteplanter, grønsager, lægeurter, frugtbuske og frugttræer.

LONE VAN DEURS · Landskabsarkitekt

Skt.Gallen klosterplan er den tidligste plan over et kloster vi kender.
 Den blev tegnet af munke på klosteret i Reichenau i perioden omkring 819-826.
 I dag opbevares den på klosteret i Skt.Gallen.

Det kan kun blive til anelser om havens egentlige udseende. Først Resens plan fra 1655 har fastholdt et egentligt billede af anlægget, og da havde munkene for længst forladt stedet.

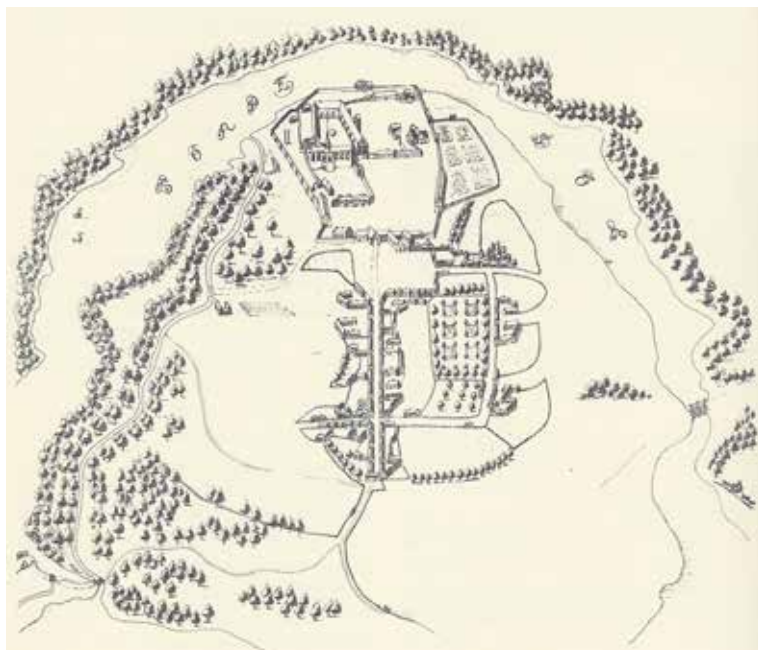
Reformationen 1536 skabte store ændringer, men de katolske munke fik lov at blive på klostret indtil de døde. Den sidste døde 1580, og dermed var klostertiden slut. Men 536 års klostertid satte sit præg også på eftertidens haveanlæg.

Kongens skole

Klosteret lægges i 1584 ind under kronen og Frederik II har planer om at lave en skole i Sorø. Som det første sendte han straks sine tre sønner Christian, Ulrik og senere Hans dertil. Et par år senere oprettes en selvejende institution, som ved hjælp af landbrug og skovbrug skal skaffe midler til at kunne drive en skole for 30 adelige og 30 ikke-adelige drenge.

Klosteranlægget skal nu fungere som skole for unge mænd, der udover boglig viden skal tilegne sig verdslige færdigheder som jagt med falke og hunde, fægtning, politik og gode selskabsmanerer. Der blev bygget nyt og i tilknytning hertil anlagt forskellige nye friområder, blandt andet en ridebane og en hundegård. Formodentlig fremstod det samlede anlæg nu som en symbiose mellem klosterliv og ridderliv. Rester af klosterhavens urtegård blev beskyttet og anvendt som apotekerhave, hvilket Joakim Bursar, skolens botaniklærer i 1625, har beskrevet.

Renæssancen som skabte nogle af Europas bedste haver nåede ikke frem til Akademihaven i Sorø. Den forblev meget længe som resterne af en klosterhave arret af riddertidens profane aktiviteter.

Prospekt af Sorø by fra Resens Atlas, 1677.

Dog blev der ansat en humlemand, som skal have opsyn med æbletræerne, roer og rodfrugter og en skovrider skal føre tilsyn med skovene og vildtet.

Det Ridderlige Akademi og barokhaven

Resterne af munkehaven har i den kongelige skoletid vokset videre i stilhed. Vel i et vist omfang blevet passet, men uden egentlig forbindelse mellem de aktuelle funktioner og det samlede anlæg. Unge mænd fra de herskende klasser var mere optaget af ridning og falkejagt end at spadsere og passiare mellem blomsterbede.

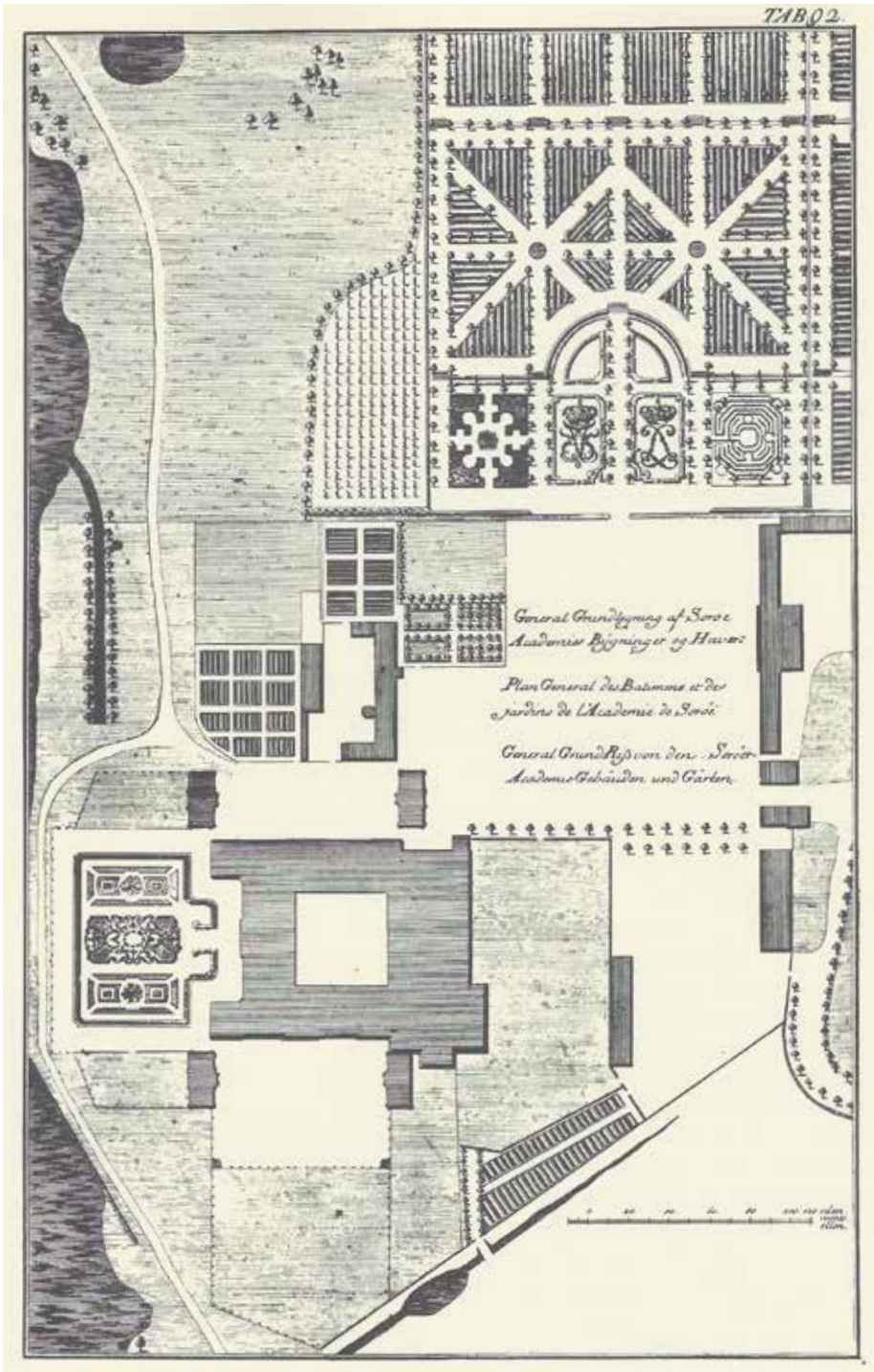
Skolen indstillede helt sine tidligere aktiviteter 1737. Lauritz de Thura, tidens stjernearkitekt, blev engageret til at udarbejde et forslag til en radikal nytænkning af hele klosteranlægget, såvel bygninger som friarealer. I løbet af kort tid lå planerne færdige og ombygningerne gik i gang. Thura var internationalt skolet, så han lagde, inspireret af solkongens Versailles, stor vægt på, at et imponerende bygningsanlæg skulle understøttes af en passende have med alle de elementer, der hørte til en barokhave.

Allerede 1742 blev der ansat en urtegårdsmand, som skulle forestå oprydning af forsømte områder og planere omkring de nye bygninger. Dele af det gamle klosteranlæg blev erstattet af barokke haveelementer. Alléer hørte sig til, og der blev plantet adskillige, en enkelt, den nord/sydgående Lange allé fra Søgade mod søen, eksisterer stadig. En parterehave blev anlagt foran hovedbygningen mod søen. Takshække og forsænket buxbombroderi omkring et bassin med springvand. Dertil kongens og dronningens monogram i buxbom som en særlig velkomsthilsen, når de svingede ind ad klosterporten. Klippede træer, labyrint, springvandsdam og klippede hække sammenkoblet med rester af klosterhaverne. En ikke helt formfuldendt barokhave, snarere en symbiose mellem munkenes haver og adelens barokke modeforestillinger.

Der har uden tvivl været stor aktivitet med skovle, trillebøre, save og sakse. Mange folk fra den voksende by har fundet arbejde her. Der blev lagt uendelig mange arbejdstimer i at holde haven i de rette former, så den kunne være en passende ramme om Thuras bygninger og skolens aktiviteter.

Det var kostbart at holde bygninger og have i en passende tilstand samtidig med at skulle drive skole på højt niveau, så arven fra Ludvig Holberg 1754 var en tiltrængt økonomisk støtte til en for Akademiet noget vaklende situation.

Lauritz de Thurass plan over Sorø Akademi fra 1737.

Branden 1813

Drama i Sorø natten mellem 10. og 11. juni 1813. Akademiets hovedbygning, Thuras barokpalæ, som var bygget på resterne af klosterbygningen stod i flammer og på kort tid forsvandt barokken fra Sorø, hverken bygning eller have stod til at redde.

Efter flere års overvejelser blev det besluttet at opføre en ny hovedbygning, opgaven blev givet til den 34 år gamle arkitekt Malling. En stor fritliggende bygning opstod af asken som en fugl Phønix, i passende afstand fra kirken og med nær kontakt til søen.

En ny skole, nye funktioner og dermed også nye omgivelser. Resterne fra den nedbrændte bygning og det meste af barokhavens fine mønstre blev jævnet med jorden og de fysiske rester skubbet ud i søen og formet som en lille ø, den, der i dag kendes som Ingemanns ø. Kun 14 lindetræer og enkelte rester af Thuras have stod tilbage som et sidste minde fra en anden tid med helt andre haveideal.

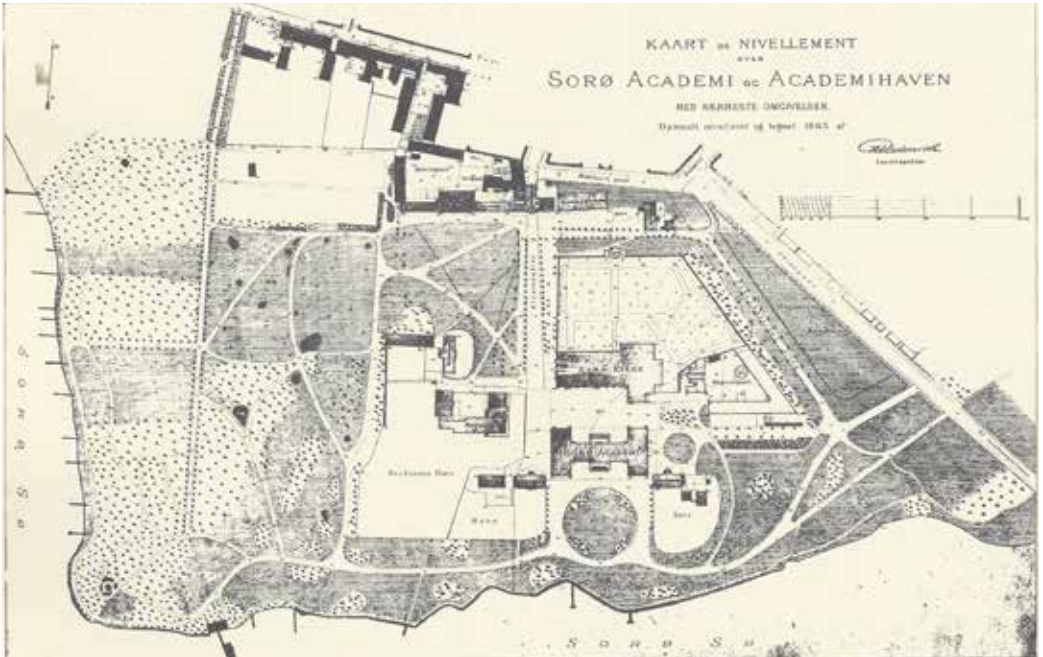
Efter branden – landskabshaven

Riddertiden var et helt afsluttet kapitel, haveanlægget havde mistet sin struktur og groede mere eller mindre vildt. Tiden med pynt og pral var erstattet af nødtørftig vedligeholdte småområder uden samlet plan. Arbejdskraften var ugedagsmændene, Akademiets fæstere, som mødte op og gjorde hoveriarbejde. De kom vandrende fra de omliggende landsbyer, Borød, Krøjerup, Slaglille og var egentlig ikke meget bevendt som arbejdskraft i haven. Lige så langsomt blev de udskiftede med daglejere og faste havefolk.

Der blev drevet planteskole med frugttræer, buske og skovtræer og anlagt en botanisk have, et kinesisk lysthus, en ridebane, veje og gange. Have, alléer, skov, eng, sump og sø vævede sig ind imellem hinanden, men der savnedes en samlet plan. Egentlig opstod der sådan lidt tilfældigt en landskabshave, som netop var tidens haveideal. Den vilde uplejede natur og græsningsoverdrev tog over og de enkelte rester af fortidens buxbomhække gik helt i forfald, de var for dyre at vedligeholde.

Rothes plan 1863 – Folkehaven

Nye friluftsidealer og befolkningens ønske om at kunne færdes i statens skove og parker blev den direkte årsag til, at forstråd Rudolph Rothe blev anmodet om at udarbejde en samlet plan for omlægning af Aka-

Akademihaven som den så ud i 1883. Opmålt af landinspektør K.L.Dedenroth.

demibygningernes omgivelser. Den klassiske landskabshave skulle erstattes af noget mere hjemligt, og netop Rothe var stor fortaler for at ikke at importere planter, men at bruge vore egne hjemlige arter.

Han var tilpas neutral i forhold til private lokale hensyn og bindinger, men måtte trods alt respektere enkelte spor af historiske elementer: Klostermure, brønde, brolægninger og alléer.

Han foreslog at rydde radikalt op og omdanne alle småhaver, krat og sump til en sammenhængende have med slyngede stier og forskellige haveinstallationer. Alle separate tjenestehaver skulle åbnes helt, kun en lille terrasse og et mindre grønt område kunne forblive privat. Han nærede ingen speciel veneration for fortidens mange historiske spor, men var drevet af ønsket om at skabe en ryddelig folkepark. Meget blev gennemført, men ikke alt faldt i rektors og godsinspektørens smag. Inden det endelige forslag blev fremsendt til godkendelse i rigsdagen blev solur, kloak og lysthus sløjft, mens flagstang og bådebroer forblev.

Ingemann døde (1862) et par år før. "haveraseringen" gik i gang. Det havde nok gjort ham lidt trist at få skåret sin have midt over og miste den direkte forbindelse til søen. Men hans enke fru Lucie udtrykte overfor HC Andersen der var på besøg (1864): "Det er en godhed, at jeg får lov til at blive boende."

Det er Rothe, der nævnes i forbindelse med den store omlægning, men havens faste gartner August Voetmann har nu nok været en bærende gennemgående fagmand i såvel gennemførelse af planen som den efterfølgende pleje. I 45 år virkede Voetmann i haven, frem til sin død 1880. Det har sikkert haft en væsentlig betydning for hele havens udvikling, at der igennem så mange år har været en fast fagperson, der har kunnet pleje og udvikle de mange forskellige beplantninger.

Så kom Glæsel til

I en have sker af og til store forandringer på grund af tilfældigheder, eller man kan kalde det "ikke haverelaterede hændelser", det skete også i Akademihaven i Sorø, ikke en, men flere gange. Reformationen, ridderne, branden og nu Holberg skabte væsentlige forandringer.

Holberg skulle æres, 300 året for Frederik II's akademi skulle fejres (1886), det resulterede i at en statue af Holberg blev bestilt hos Vilhelm Bissen. Med et par års forsinkelse ankom kunstværket, Holberg med stok og hat, flankeret af "sine to koner", historiens Clio og komediens Thalia, stor og plump og ikke let at indpasse i den eksisterende have. En ting var man ikke i tvivl om, statuen passede ikke ind. Men hverken Holberg eller Bissen kunne man krænke, så statuen var kommet for at blive, der måtte foretages en eller anden form for tilpasning med omgivelserne.

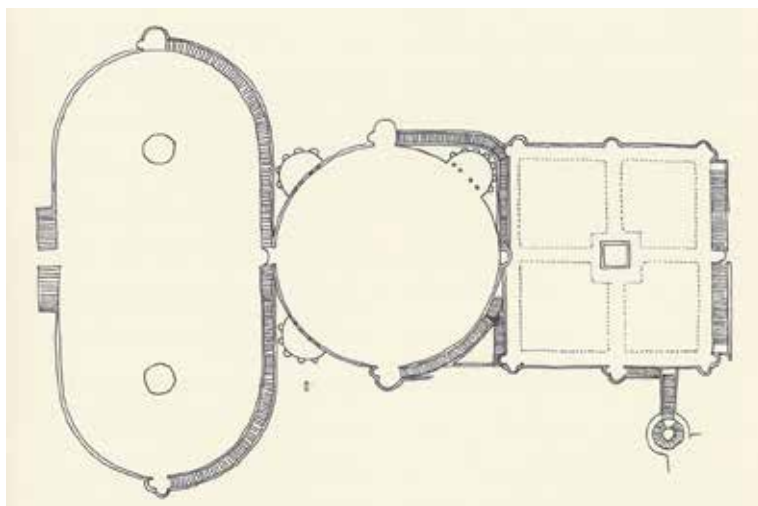
Igen søgte man hjælp udefra, landskabsgartner Edward Glæsel, tidens førende ekspert blev tilkaldt. En efterårsdag 1888 rullede hans karosse ind gennem Klosterporten og rektor og godsforvalteren tog imod. Glæsel åbnede vinduet og spurgte hvad sagen drejede sig om. Problemet blev forelagt, et ønske om et nyt anlæg omkring den store statue, men nej, opgaven syntes Glæsel for bagatelagtig, så han bad sin kusk om at køre igen. "Her er ikke noget for os at gøre" var ordene. For at redde situationen udvidede rektor straks opgaven til også at omfatte en videreudvikling af hele haven samt planer for en større ny kirkegård, dertil rådgivning om beplantninger langs søstierne samt langs Banevej, en ny gartnerhave og pladsen mellem kirken og skolen.

Så lod Glæsel sig formilde og påtog sig opgaven. Det blev til mange nye tiltag, hvoraf nogle stadig eksisterer. Anlægget omkring Holbergstatuen har stadig nogenlunde den udformning, som Glæsel planlagde med klippede hække og udsigtsakse mod søen. Holberg står i dag lidt mindre pynteligt end dengang, nu bare på et tæppe af stor-kenæb. Nu dog ikke mere med frit udsyn mod øst, til "Store Plads" og adgangsvejen til kirke og skole.

Nye tider – sportsaktiviteter

Den første cricketkamp i Sorø foregik i 1866, det var på "Store Plads". Den store grusplads lige syd for junkernes ridehus, havde tidligere været anvendt som ridebane, fægteplads og boldplads. Senere da tiderne skiftede og skolen tilbød anden undervisning bredte græsset sig, hestegødning, lerslam og grus var et ideelt voksested. Først da der var tilkøbt uendelige mængder af grus og brugt uendelig mange arbejdstimer, lykkedes det at omdanne dette plørede område til et område til en passende cricketbane. Glæsel, som stadig var med i planlægningen, fik placeret to tennisbaner som afslutning mod vest, men dog med respekt for udsigtsaksen.

Bueskydning, riffelskydning og senest fodbold supplerede de tidligere sportsaktiviteter og nye områder blev inddraget for at kunne tilfredsstille elevernes udfoldelsesmuligheder. Forskellige muligheder for at finde plads til et større idrætsanlæg blev undersøgt. Akademi-gartneren, havearkitekt Georg Georgsen, tegnede omkring 1940 flere forslag til et større samlet anlæg, øst for Banevej det såkaldte Flomområde. Det forekom dog den bevilligende myndighed, Undervisningsministeriet, for stort og for dyrt, så der blev kun anlagt en enkelt fodboldbane "Flombanen" ved Filosofgangen.

Raffaels plan fra 1600-tallet for haven ved Villa Madama var forbilledet, da Georg Georgsen i 1956 tegnede et forslag til nyt sportsanlæg.

Ønsket om et større sportsanlæg var ikke rigtig blevet tilfredsstillt, så i 1956 opstod ideen om at lægge et stort idrætsanlæg på et område mellem Søgade og Trautnersvej, et kolonihaveområde, som Stiftelsen ejede. Georgsen tegnede et skitseforslag, et flot tænkt anlæg med paveslottet "Villa Madama"s haveplan som forbillede. En ellipse, en cirkel og et kvadrat, stort og flot tænkt uden smålige hensyn til de omkostninger, der ville være forbundet med udførelsen. Sparerunder, nyt projekt, endnu en sparerunde, først forslag fem kunne accepteres. Først i 1970 kunne et nyt sportsanlæg indvies. Uden tilskuerpladser og redskabsrum, men med et stort rundt rum, cricketbanen som anlæggets fineste haverum.

Vokseværk

På Sorø Akademi bor de fleste elever på skolen, nu ikke mere på sovesale, men hver elev sit værelse. Det betød behov for en ny elevbolig. Den nye Alumnatsbygning blev tegnet af Hoff & Windinge i 1958. Det store bygningskompleks lukkede for det frie syn mellem Store Plads, Holbergstatuen og søen. Georgsen var trist, specielt fordi det betød fældning af store gamle træer. At Holberg mistede sin kontakt med Store Plads, havde han et mere ironisk forhold til.

Byggeriet blev smukt tilpasset haven og mellem de enkelte elevfløje tegnede Georgsen fine gårdanlæg, som i mange år blev smukt passede.

I 2001 stod næste store byggeri færdigt. Lige overfor kirken, hvor de sidste rester af klostrets mure endnu stod, blev opført endnu en kollegiebygning, som BBP arkitekterne tegnede. Et vanskeligt sted både historisk og terrænmæssigt. Først flere år senere blev bygningen ved landskabsarkitekt Sven – Ingvar Anderssons indsats forenet med sine omgivelser ved hjælp af støttevægge og trapper. Nu står et cirkulært lavendelbed og byder kirkegængerne velkommen, når de træder ud af kirken. Seneste markante byggeri er Science centerets store runde bygning, som Kjær og Richter er arkitekter på. 2009 var den færdig og står nu som en mægtig videnssilo og danner Akademihavens afslutning længst mod sydøst. Den står som vokset ud af skoven, og store skræpper danner overgang til de sumpede søarealer.

Mange nye bygninger indenfor en kort årrække, kæmpespring fra klosterliv til moderne skole. Alligevel, så snart man træder ind gennem Klosterporten fornemmer man stadig, hvordan bygningerne kan fortælle historier og de resterende gamle træer stadig er en slags skelet i havens struktur.

Det cirkulære lavendelbed foran kirken i 2007. Foto: Lone van Deurs.

Haven og skoven

I Klostertiden blev alt havearbejde udført som håndarbejde og der var mange hænder til at anlægge og dyrke. Senere var det fæstebøndernes opgave at holde de ca 15 ha ryddelige. Først i 1742 er der dokumentation for, at Frederik V ansatte en fast urtegårdsmand, en gartner, der skal være ansvarlig for at rydde og planere og anlægge nye haver omkring bygningerne godt hjulpet af hoveribønderne. Sådan afløste den ene gartner den næste, og ganske langsom blev gartnerstillingen en mere og mere administrativ opgave. Da haven i 1864 blev en "folkehave", et offentligt lystanlæg blev gartneren sideordnet med skovrideren. Han

havde sit eget budget og skulle føre selvstændigt regnskab og havde pligt til at oplyse ministeriet om alle juridiske forhold, der berørte haven.

Den mest markante og vel også den mest betydningsfulde akademigartner var nok Georg Georgsen, som nidkært og med stor indfølelse både for de historiske spor og for moderne krav formede og udviklede den store have. Fra 1936 til 1964 talte han havens sag og forsøgte at undgå, at en modernisering resulterede i for voldsom teknokratisering og institutionering. Det var ikke altid at han og skovrideren havde helt samme tanke om hvilken indsats, der var nødvendig og hvem der regerede hvor. Blandt andet havde begge den opfattelse, at Filosofgangen var deres domæne. Soranerens sidste vej fra kirke til kirkegård skulle være gennem haven, med munkenes Mølleå på den ene side af vejen og en avnbøgehæk på den anden side. Skovrideren mente derimod, at Filosofgangen skulle fremstå som en skovvej og ligvognen med følge skulle vandre gennem skoven. Avnbøgehækken gik i forfald og Mølleåen mudrede til, og Filosofgangen er blevet en skovvej.

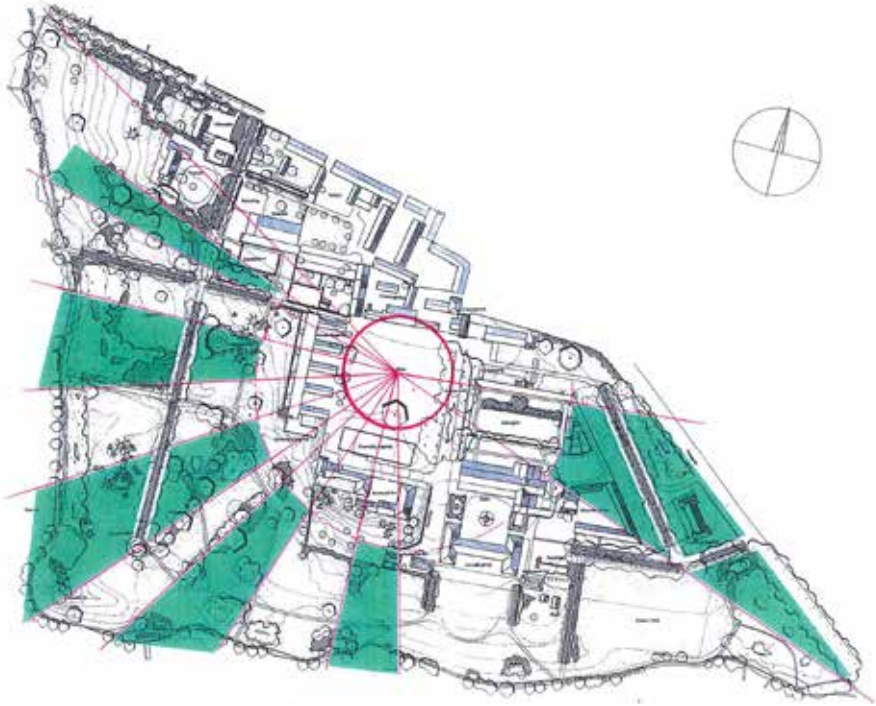
I dag er det Stiftelsens ansatte gennem 22 år skovfoged Anders Grube, der har det overordnede ansvar for Akademihaven og Klosterkirkens to kirkegårde. Fire mand passer anlæggene, en voldsom, men sikkert nødvendig disponering. For 35 år siden var der 16 ansatte.

Alle de tidskrævende detaljer kunne passes da arbejdskraften var klosterbrødre og senere hoveribønder stod parate. Også da en arbejdsmand fik en for arbejdsgiveren overkommelig løn, var der stadig mulighed for at fastholde det meget sammensatte haveanlæg med mange og nuancerede behov for plejeindsats.

Engang i 1990'erne inviterede Stiftelsen den svenske landskabsarkitekt professor Sven-Ingvar Andersson til at gennemgå haven for ved hans hjælp at få en helt ny plan, der kunne tilgodese en anderledes rationel vedligeholdelse og samtidig fastholde det store anlæg både funktionelt og oplevelsesrigt. Sven-Ingvar Andersson var allerede fra første besøg meget optaget af, at man fra skolen ikke havde et frit og helt åbent udsyn til søen. De store ældede piletræer, som lænede sig kraftigt ud over søen blev straks fældede og søens vandspejl kunne opleves klart og frit. Store Plads er blevet grøn og cirkulær, fra centrum trækkes radier ud mod øst, syd og vest, alle med retning mod Sorø sø. Mellem radiatorne holdes hver anden gang åbent og hver anden gang lukket, så der opstår en rytme mellem lange kig langs bygningsanlæggene og mod søen samt lukkede bøgefelter, som skal holdes som pur.

Et radikalt nyt design er lagt over haven, en ny fase i havens lange historie har taget sin begyndelse.

I Sven Ingvar Anderssons plan for Akademihaven fra 1990'erne er Store Plads centrum. Herfra udgår kiler som giver kig ned til søen

Bare en tanke

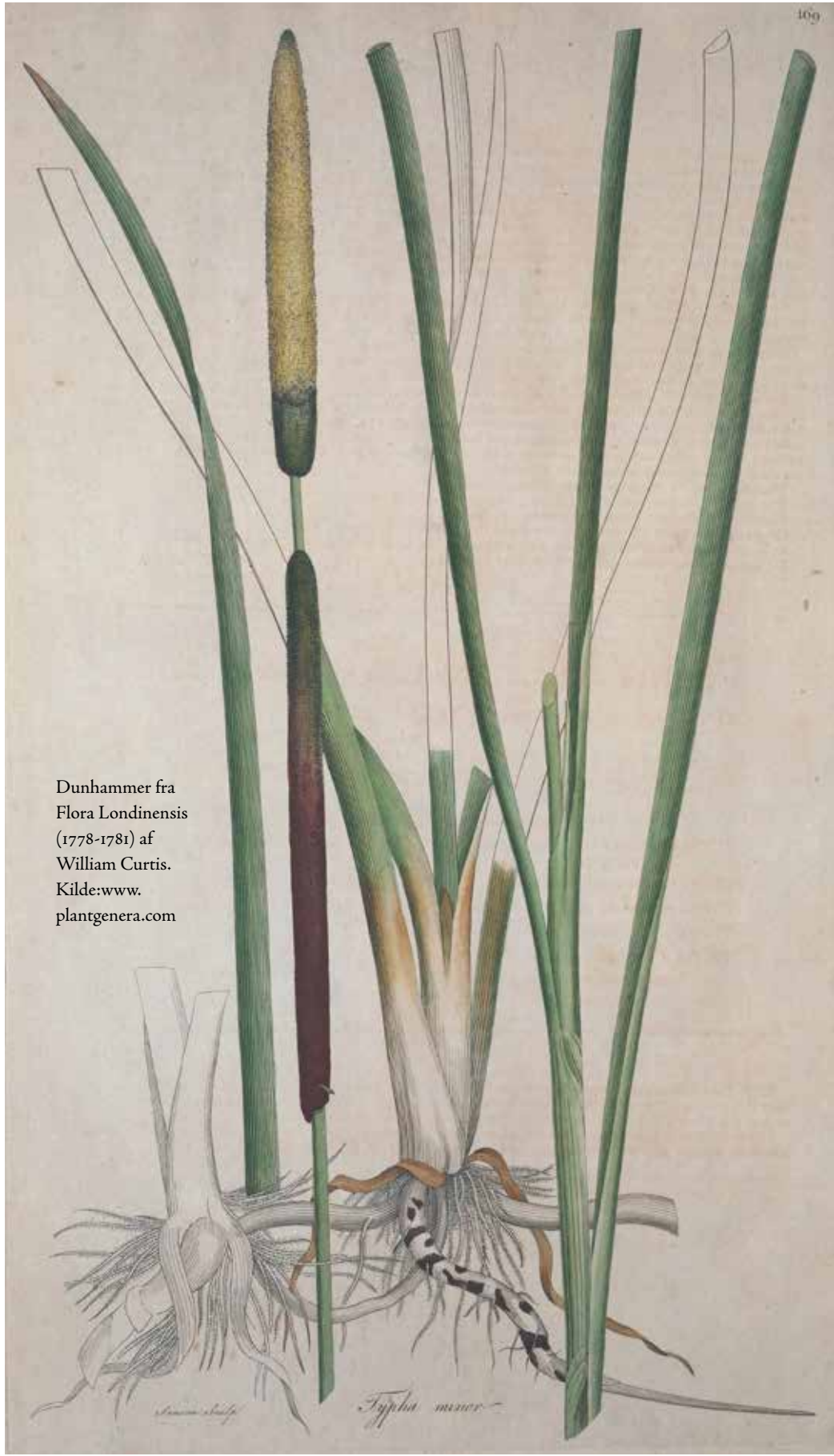
I Johannes Tholles bog "Danske gartnere" fra 1927 kan man læse, at regeringen i 1700 tallet kommer med bestemmelser om, at skolelæreren skal gøres bekendt med have dyrkning og enkelte steder også undervise deri. I skoleloven af 1814 indskrives en bestemmelse om, at de elever som har evne og lyst skal oplæres i at pøde og udføre andre have dyrkningssysler. Skolelærerne blev også pålagt at virke som gartnere i forlængelse af deres øvrige opgaver.

Det var en anden tid, men det sætter dog tanker i gang. Kunne undervisningen i biologi også i dag delvist foregå ved hjælp af praktisk arbejde vejledt af kyndige lærere? I Akademihaven er der masser af plads.

Litteratur

Torben Michelsen, Akademihaven, eget forlag 1976
Sven Ranvig, Sorøkrøniken I-II, Finn Jacobsens forlag 1986

Soranerbladet, årgang 102, nr. 3, september 2017
Johannes Tholle, Danske gartnere, J.H. Schultz Forlag, 1927

Dunhammer fra
 Flora Londinensis
 (1778-1781) af
 William Curtis.
 Kilde:www.
 plantgenera.com

GREGORY BRYAN KOBETT

Karpedrift og karpedambrug på Gisselfeld

Karpedambrug på Gisselfeld har formodentlig haft sin spæde start i midten af 1500-tallet, da Peder Oxe indførte moderkarper til Gisselfeld fra Lothringen. Siden har karpeproduktion været vedligeholdt på stedet med vekslende intensitet. Gisselfelds storhedstid inden for karpeavl var fra 1700-tallet til slutningen af 1800-tallet, hvor man løbende har forøget antallet af damme og søer – både i parken og i Gisselfelds skove. Fiskene blev handlet i København, og i en årrække eksporterede man karper til lande, som Tyskland, hvor julekarpe er en traditionel spise.

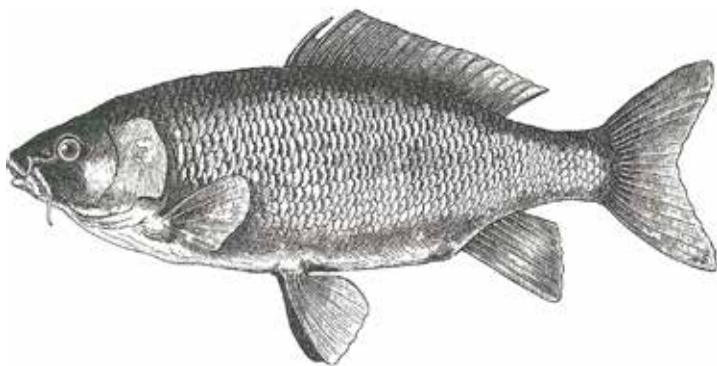
Landskabet modelleres med håndkraft

At der findes søer i Gisselfeld slotspark er resultatet af en række begivenheder igennem historien. Dels har naturen formet landskabet i forhistorisk tid og dels har mennesker og deres virkelyst formet Gisselfelds vand og landskab fra 1500-årene til i dag.

Det store sølandskab omkring slottet er blevet skabt over en lang periode under flere bygherrer. De største forandringer i landskabet skete dog i 1670'erne, hvor feltherre Hans Schack besad Gisselfeld. Da den initiativrige feltherre overtog Gisselfeld, påbegyndtes en gen-

GREGORY BRYAN KOBETT · Landskabsarkitekt

Gisselfeld blev omkring 1875 foregivet i bogen *Nordiska taflor*.
Udgivet af Albert Bonnier.

nemgribende modellering af landskabet omkring slottet. Schack husede en del soldater, som muliggjorde det enorme dæmningsarbejde – en radikal ændring af landskabet, hvor flere søer og damme blev grundlagt, hovedsageligt for at øge karpedriften men lige så meget for at kunne opleve vandets maleriske virkning.

Voldgraven omkring slottet blev kraftigt forøget i areal i 1670'erne, da Hoveddæmningen blev forhøjet for at danne Gårdsø. For at rette op på vejforbindelsen sydpå byggede man en dæmning gennem Brede Sø og isolerede dermed en mindre del af vandet. Resultatet blev en beholdningsdam – Karpedam – og flere damme kom efterfølgende til. For at øge vandspejlet i Brede Sø byggedes en dæmning mod syd, der standsede vandets flugt mod Susåen. Med disse indgreb i terrænet fik Schack øget vandspejlsarealet betydeligt, så Gisselfeld for eftertiden kom til at ligge omgivet af et sandt sølandskab.

Omkring år 1800 begyndte æstetikken at veje tungere end behovet for karpedrift i haven. Da den anden overdirektør Christian Conrad Sophus greve Danneskiold-Samsø overtog Gisselfeld i 1799, begyndte et nyt stort arbejde, hvor det omkringliggende landskab blev mere organisk modelleret og tog form som en romantisk landskabshave – en havestil, der blev så populær i Europa på denne tid. Søerne var en naturlig del af denne havestil og kunne ikke, i samme grad, drives som karpedamme dels på grund af de synlige gener ved de tørslagte damme om vinteren og dels på grund af de lugtmæssige gener, der ikke var

forenelige med romantikken. En modellering af søerne har i denne periode haft til formål at skabe mindre øer til beplantning og til at gøre sejladis på søerne mere oplevelsesrig, som en forstærkning af det romantiske landskabsbillede.

De efterfølgende overdirektører fortsatte med at sætte deres præg på haven. Op igennem den sidste del af 1800-tallet og helt frem til Første Verdenskrig blomstrede havekunsten. En større del af det omkringliggende landskab blev inddraget i haven, stisystemet blev udvidet, og der blev opført springvand, glashuse til planter og et vandfald. Karpedrift med produktion af fisk til salg fortsatte side om side med havekunsten i denne periode, og i mellemkrigsårene indførte man andre slags ferskvandsfisk som aborre og ål til opdræt. Efterspørgslen på spisekarpe dalede betydeligt efter Anden Verdenskrig.

Reservoirer, dæmninger og vandregulering

Gennemstrømning og vandfornyelse er nødvendigt for livet i søerne. Samtlige søer og damme på Gisselfeld kan vandstandsreguleres og tømmes, hvilket er en afgørende funktion for en gunstig karpedrift. For at sikre en stabil vandforsyning til udskiftning, tømning og påfyldning af karpedammene, er det nødvendigt med reservoirer, der kan rumme store mængder vand. Hertil fungerer de to store søer – Gårdsø og Brede Sø.

Det nordlige reservoir Gårdsø fik sin nuværende udstrækning i 1670'erne, men øerne blev først skabt i 1800-tallet. Gårdsøs vandflade dækker et areal på 7,5 ha og har en dybde på ca. to meter. Fra Gårdsø ledes vandet videre gennem den store, gennemskærende hoveddæmning til den sydlige del af parken via en post og siel. Fra posten fordeles vandet i to rørføringer. Det ene rør leder vandet til et kunstigt skabt vandfald, hvor det store vandtryk får vandet til at plaske højlydt i haven. Det andet rør leder vandet til et springvand. Vandet i både vandfald og springvand flyder året rundt. Fra vandfaldet og springvandet ledes vandet til Brede Sø. Gårdsø har i karpedambrug været anvendt som fededam.

Det andet store vandreservoir er Brede Sø, som har en vandflade, der dækker et areal på ca. 3,5 ha med en vanddybde på 2 meter. I 1800-tallet udgravede man en del af søkanten for at skabe 2 øer.

Brede Sø fødes med vand fra Gårdsø samt fra et kildeudspring. Herudover kommer overfladeafstrømning fra bakkedragene. Brede Sø

har i karpedriften været anvendt som fededam. Regulering af vandstanden foregår via tre post/siel-systemer til et antal mindre damme.

Vandspejlet i Gisselfelds to store søer, Gårdsø og Brede Sø har en højdeforskel på knapt otte meter. Det skyldes områdets største dæmning, Hoveddæmningen, at de store vandmængder holdes på plads. Hoveddæmningen er skabt af to omgange, og i dag er der et vejtracé på toppen af dæmningen (Nielstrupvej). Resultatet af dæmningsarbejdet blev blandt andet et markant plateau, som slottet troner oven på – med en fantastisk udsigt over guldalderlandskabet mod syd.

Hoveddæmningen opleves ikke som en dæmning. Den skærer Gisselfeld park over i to halvdele, nord og syd, og som gæst i parken går man igennem dæmningen via en tunnel. Fra parkens sydlige side opleves dæmningen som et stejlt, opad skrånende terræn, der danner en stor ryg for parkens sydlige del. Færdes man som bilist på toppen af dæmningen, opdager man ikke sin position på en dæmning. De høje hække langs vejen gør, at man ikke ser det dramatisk faldende landskab mod syd og den lave voldgrav mod nord.

At arbejde i karpedammene er vådt og beskidt. Privat foto.

Post & siel styrer vandets niveau

For at drive en karpeproduktion, er det afgørende at have flere damme, og at vandstanden i samtlige søer og damme kan reguleres. Søerne skal kunne tømmes og tørlægges. Uden den mulighed er karperne svære at fange, og søerne kan ikke renses. For at styre vandstanden, findes i hver sø mindst én post forbundet med en underjordisk siel/rør, der skaber forbindelse til en lavere liggende sø eller dam.

Posten er et vandreguleringsselement, der oprindeligt var udført i træ. For at gøre det nemmere at indsamle fiskene, er posten placeret i dammens dybeste ende. I 1500-tallet og helt frem til 1800-tallet blev postene udført i træ – Først i form af udhulede træstammer, senere som åbne trækister forsynet med et topstykke eller låg, som skrånede ned mod vandet. Det er derfra kælenavnet "munk" opstod, idet postene på afstand lignede en kutteklædt munk. Fra at have udført postene i træ igennem flere århundreder, overgik man til at støbe dem i beton i 1900-tallet.

Årets gang i karpedriften

En karpeproduktion som på Gisselfeld har krævet sin mand til at stå for driften. Der ligger talrige opgaver for en fiskemester året rundt: tilsyn og pasning af dammene, vedligeholdelse af både og redskaber, yngel produktion, flytning og fordeling af karper, fodring om sommeren, iltning af dammene om vinteren samt opsamling, rensning og salg af fiskene.

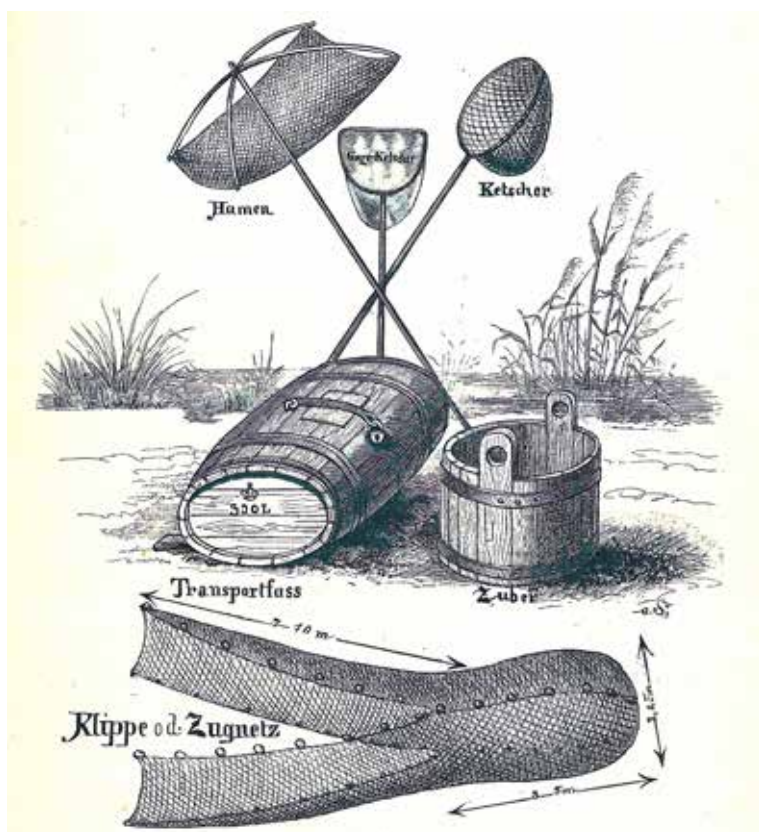
En fiskerdreng på Gisselfeld fortæller lidt om arbejdsgangen i sine erindringer fra 1942:

"Med forårets komme skulle vi i gang med forårsfiskeriet. I alle de mindre damme havde vi 'sættefisk', det vil sige karper der var 2 år gamle og 10-15 cm lange. Vi fangede dem med ketsjere og satte dem i nogle store trækar indtil vi havde fanget dem alle. På samtlige søer og damme var der en dæmning i den ene ende og i midten af denne var der anbragt et stigbord støbt i beton og jern. Stigbordet var lukket på tre af siderne og åben ud mod vandet. I bunden var det forsynet med et afløb, der førte vandet videre i en bæk bagved dæmningen og ud i en anden sø eller større åløb."

”Forinden fiskeriet begyndte var det meste af vandet lukket ud af dammen, så der kun var en smal bæk i midten af dammen ... og fiskene var samlet i en rende i midten. Når så alle karperne var fanget kom der en stor ladvogn fra avlsgården og hentede dem i nogle store kar med vand i. Så gik turen ellers rundt til forskellige søer [i parken og i skoven] hvor karperne blev sat ud igen.”

”Med til forårsfiskeriet hørte også at vi fangede de store avlsfisk. Det var nogle særligt udvalgte til at føre slægten videre. Det var nogle meget store fisk, der for hunnernes vedkommende vejede op til 3,5 kg og for hannernes vedkommende lidt mindre. Fiskene blev meget forsigtigt læsset op på vognen af to mænd for at de ikke skulle få stød og slag, da de så ville tabe rognen. Derefter blev de kørt op i parken og sat ud i den specielle dam der var lavet til formålet.”

Sommeren er en farlig tid for karpeynglen i den lavvandede dam.

Til at fange karperne brugte man i mange år blandt andet ketsjere.

”Der var et problem ... og det var fiskehejrerne, der havde fundet sig et velforsynet spisekammer i dammerne. Vi kunne ikke holde dem væk uden hjælp fra godsets skytte, som en gang om dagen kom og skød nogle skud efter dem.”

For mange plantevækster i og omkring dammene truer fiskevæksten med nedsat vandgennemstrømning. For mange alger, skaber desuden iltmangel, som kan forårsage fiskedød. Det er Fiskemesterens opgave at holde dammene og søerne fri for grøde og siv.

En spiseklar karpe er 3 somre gammel og har en vægt på ca. 1.250 gram. Spisekarperne fanges om efteråret. Fra foråret har de gået i de store søer, strækdammene Gårdsø og Brede Sø. Når de har opnået deres færdige størrelse, kan de fanges med net og forsigtigt transporteres til Fjelddammene.

”Dammene stod tomme om vinteren for at forebygge sygdomme og for at frosten skulle slå iglerne ihjel. De var en plage, fordi de satte sig på karperne og sugede næring ud af dem.”

Tømning af damme har også den fordel, at man lettere kan vedligeholde bunden og kanterne, når vandet er væk. Tagrør, dunhammer og andre aggressive plantevækster kan lettere slås ned, og eventuelle parasitter eller fiskesygdom dør, når søbunden i en længere periode udsættes for bagende sol eller frost.

”I 1941-42 havde vi en meget streng vinter med en masse sne og is på alle søerne, så mit arbejde i den første tid bestod i, at jeg på min cykel kørte rundt til alle søer og damme og ”vækkede” for fiskene. Det var mest karperne, der led af iltmangel som følge af det tykke lag is på vandet. ”Vækningen” blev udført med en langskaftet isøkse.

Først huggede man isen fri i vågen hele kanten rundt. Vågen var ca. 10m lang og 1,5m bred. Isflagerne blev herefter delt i mindre stykker, som så blev trykket ind under den faste is i siderne, som efterhånden blev meget svær rundt om vågen.”

Karperne i dag

I 2014 modtog Gisselfeld en donation fra A.P. Møller og Hustru Charstine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal til renovering af karpeanlægget. Fondsmidlerne var øremærket til oprensning af damme for siv og anden plantevækst, kantsikringer som dæmninger med

Efter fangst opbevares karperne i store trækar. Privatfoto.

kampesten og hasselflet samt opsætning af nye vandregulerings-poste efter historisk forbillede. Dertil istandsættelse af Fiskemesterhuset – et gammelt tingsted og tjenestebolig beliggende ved karpedammene. Huset er nu indrettet som formidlingscenter, hvor man kan læse om de unikke historiske landskabstræk, der gjorde karpeopdræt muligt, få indblik i karpeproduktionen og det dertil hørende anlæg samt se gengivelser af historiske kort og tryk, tegninger og malerier vedrørende karpens historie. Udstillingen fortsætter udendørs – i landskabet – via en app. Denne følger besøgende igennem parkens mange herligheder og giver specifikke oplysninger om karperne, dammene og postene, når man står lige foran eller ”ovenpå” en vigtig brik i historien. Forhåbentlig kan man også få øje på karper i de mange damme.

I forbindelse med renoveringen af dammene i 2014 blev der desuden genoprettet en historisk produktion af spejlkarper, som varetages af Naturplejelinjen på Ringsted produktionshøjskole. Hvert forår udvælges de flotteste moderkarper, der udsættes i yngledammen, hvor-

fra de nye karpers liv begynder. Herefter flyttes karperne rundt i dammene på klassisk vis, og man kan som gæst i parken være heldig at overvære dette arbejde.

Fiskeriet i de to store søer er lejet ud, så et egentligt salg af karper foregår ikke længere. I dag er det lystfiskere, der får glæde af Gisselfelds karpedrift.

Billeder og mere info om årets gang i dammene kan ses på Facebook under "Gisselfeld karpe" på www.gisselfeld-karpe.dk samt via app "Gisselfeld Karpe".

Litteratur

- "500 år i en dansk have – tusinder af hænders arbejde" af Annie Christensen, Rhodos 2004.
- "Atlas over danske ferskvandsfisk" redaktion af Henrik Carl og Peter Rask Møller, 2012.
- "Den sidste fiskerdreng på Gisselfeld" af Kaj Erling Dysted, Erindringer.
- "Det romantiske landskabsbillede" af Kurt Sørensen, 1997.
- "Karpedammene i Gisselfeld Park – Projekt Brødebæk".
- "Klostergartneren" af Christian A. Thomsen, Foreningen Danmarks Folkeminder 2000.
- Schilling, Heinrich Frh. von (Hrsg.). – Die praktische Karpfenzucht nach des alten Oberförsters Klaehr Erfahrungen. Frankfurt a. d. Oder: Druck u. Verlag der Königl. Hofbuchdruckerei Trowitzsch und Sohn, 1888

Drömparken i Enköping, Sverige er skabt
af Piet Oudolf i en naturlig stil. Parken blev indviet i 1996.
Foto: Marina Gummesson.

Græsser og stauder i større bede og kommunale anlæg

Fra klassiske staudebede til naturlige anlæg og blomstrende rabatter

Der har aldrig været anvendt så mange stauder og græsser i store offentlige og private anlæg, som der bliver i dag. Det startede så småt i 1990'erne, og fra omkring årtusindeskiftet er udviklingen gået stærkt.

Stauderne har været anvendt mange årtier, mens græsserne først er blevet anerkendt som have- og landskabsplante i de senere årtier. Ofte har stauderne været lidt problematiske, fordi de jævnlige skulle omplantes og bindes op, og man brugte dem ofte i bede med faste områder til hver staude. De højeste stauder skulle stå i de bagerste eller inderste kiler, og der var ikke noget naturligt over det. Den megen pasning var medvirkende til, at de sjældent blev brugt i store anlæg.

Den nye måde at anvende stauder på sammen med græsser er meget mere naturlig. Pludselig er det ikke kun en staude i blomst, der er interessant. Vi værdsætter også planternes løv, frøstand, struktur m.m. Vi lader "naturen" bestemme og planter ikke efter et bestemt system.

Hvorfor er der pludselig denne stigende interesse for denne form for beplantning, og hvorfra og fra hvem kommer den? Hvad er fordelene ved naturalistiske beplantninger? Er de svære at holde? Hvilke planter kan anvendes? Hvad med insekterne?

Alt dette vil jeg prøve at besvare på de næste sider, og lad os starte ved begyndelsen.

Den spæde begyndelse

Den tyske staudegartner og botaniker, Karl Foerster (1874-1970) har og har haft en enorm indflydelse på staudeanvendelse og -sortiment. Ud over at have selekteret mere end 350 stauder var det også ham, der

gjorde opmærksom på græssernes anvendelighed, og til en vis grad var det Karl Foerster, der sammen med hollænderen Mien Ruys grundlagde den naturalistiske anvendelse af stauder og græsser.

Udvikling og udbredelse i andre lande

De næste trin i staudenanvendelse udgik også fra Tyskland (New German Garden Style) og Holland (Dutch Wave) og USA (New American Garden). Udviklingen i de tre lande startede nogenlunde samtidig i 1980'erne men i starten helt uafhængigt af hinanden.

Det er svært at fremhæve enkeltpersoner, men i Tyskland bør især Richard Hansen og Cassian Smith nævnes. Cassian Schmidt forsker stadigvæk i planter og deres sammensætninger på Hermannshof i Weinheim (Sydlige Tyskland). Han er samtidig meget aktiv og holder mange forelæsninger rundt omkring i verden. I Holland er der også adskillige, en af de mest dominerende er helt sikkert Piet Oudolf, der har haft en helt fantastisk indflydelse på staudenanvendelsen, ikke bare i Holland men også i Tyskland, USA, England og Sverige, hvor han har designet mange anlæg.

Et af de anlæg, der betager mig selv mest, er et mindre anlæg på ca. 1500 m², der ligger mellem en skole og et plejehjem i Vallås i Halmstad, Sverige. Den effekt, han har skabt af stauder og græsser, er helt enorm. Men han har lavet mange andre enorme anlæg som f.eks. High Line i New York, Lurie Garden i Chicago, RHS – Wisley Garden i England. Et af de nyere anlæg ligger i forbindelse med kunstgalleriet Haus & Wirth i Sommerset, England.

I USA startede det med Wolfgang Oehme (Oehme og Van Sweden), der sammen med planteskolen Kurt Bluehmel har præget staudenanvendelsen i den "New Style".

Græssernes hårde tid i Danmark

Jeg bliver nødt til at nævne græsserne specielt. De var i mange år glemte og næsten sat på den sorte liste. Ingen anvendte græsser af betydning, og i havecentre fik de plads på absolut bagerste række, hvor de stod og blev gule i bladene og generelt grimme.

Som nævnt ovenfor begyndte Karl Foerster med græsser i 1950'erne, og de danske staudegartnere (dengang var der 40-50 staudeplanteskoler i Danmark) tog det også til sig i 1960'erne. De fleste skar dog hurtigt ned på sortimentet, for planterne var svære at sælge. Danskerne ville

ikke plante græsser af betydning i haven, og de fleste producenter opgav og arbejdede kun videre med et begrænset sortiment.

Overdam Planteskole (grundlagt af Gerda og Jacob Petersen i 1943) blev dog ved med at tro på sagen. De opbyggede hurtigt et sortiment på mere end 50 forskellige sorter græsser, som blev indkøbt især i Tyskland. I mange år var de næsten umulige at sælge, og vi skulle helt op i 1980'erne, før nogle haveejere igen åbnede øjnene for denne fantastiske plantegruppe af græsser, halvgræsser, siv og græslignende planter.

Større danske anlæg

I 2004 blev planteskolen kontaktet af SLA Landskabsarkitekter, som ville anlægge en græshave på ca. 4.500 m² på den gamle kalkbrænderigrund på Østerbro i København, hvor arkitektfirmaet Lundgaard & Tranberg tegnede bebyggelsen Charlottet haven for bygherren Finn Si-

Charlottet haven på Østerbro, København er et samarbejde mellem SLA Landskabsarkitekter og Overdam Planteskole. Parken stod færdig i 2004.

Foto: Lone van Deurs

monsen. Der står 19.000 græsser i dette anlæg, som i dag er Danmarks ikonhave, når det drejer sig om græssers anvendelse. Fantastisk flot.

Og derefter gik det stærkt med det ene efter det andet smukke anlæg med græsser, som gav en helt ny og for nogle ukendt struktur. I 2011 blev det største danske anlæg med græsser og stauder anlagt ved DONG's (nu Ørstedes) hovedsæde i Gentofte nord for København. Også dette anlæg er tegnet af SLA Landskabsarkitekter, som har brugt knap 50.000 græsser og stauder rundt omkring det samlede bygningskompleks, noget plantet på parkeringsdæk, andet langs vej, parkeringsplads og kantineområde.

Det oprindelige anlæg var græsplæner med enkelte træer. Det var kedeligt at se på for medarbejdere og besøgende – der manglede noget, der kunne afstresse de ansatte, og man valgte derfor, at der skulle laves et spændende anlæg. I dag er det en ikonhave i lighed med Charlott-tehaven, denne gang blot med græsser og stauder i kombination. Medarbejderne har udsyn til planter, der bevæger sig i vinden stort set året rundt, og ikke langt fra kantineområdet er der desuden lavet et mindre bænkeområde hvor der kan holdes power meetings.

Personligt glæder det mig rigtig meget, for det bidrager også til biodiversitet, blomster til insekterne, klimasikring, bynatur – og så er det flot. Det er New Garden Style. Det, der startede i bl.a. vores nabolande, er nu endelig kommet til Danmark og så i så et trendsættende anlæg. Det er en stil, som går bort fra det typiske engelske staudebed med stramme linjer og de højeste stauder bagerst. Det er beplantninger, der nærmer sig naturen. Lad mig sige det med det samme: Naturen er umulig at efterligne fuldstændig, men de naturalistiske bede gør noget godt for insektlivet og for den, der betragter det beplantede område.

Græsser og stauder i offentlige beplantninger

Græsser og stauders anvendelse i kommunale beplantninger er i det sidste årti nærmest eksploderet. Selvom der i mange kommunale områder saltes kraftigt, kan de alligevel beplantes, så de er dekorative og giver nogle positive farver og struktur.

I dag nedlægges mange omkostningskrævende græsrabatter langs vejene, da de skal slås jævnligt, til fordel for beplantninger med stauder og græsser. Og det er virkelig noget, der bemærkes i kommunerne både blandt borgerne og blandt politikerne – og bestemt også i vej- og parkafdelingerne, fordi det pludselig er blevet sjovt og interessant at være gartner.

Drömparken i Enköping, Sverige er skabt af Piet Oudolf på foranledning af stadsgartner Stefan Mattson. Parken er en naturlig forlængelse af Mattsons eget arbejde med omlægning af byens bede. Foto: Marina Gummesson

En inspirationskilde for mig var Enköping Kommun hvor Stefan Mattson blev ansat som stadsgartner i midten af 80'erne. Lidt populært sagt gik han til kommunalbestyrelsen og spurgte, om det var i orden, hvis han begyndte at omlægge diverse uinteressante bede til mere spændende bede med blandt andet mange stauder. Det var i orden, hvis bare det ikke kostede ekstra på budgettet.

Han omlagde en masse bede og fik i tilgift engagerede kommunale gartnere, glade borgere og oven i købet en kommunalbestyrelse, der gik med til, at man fik Piet Oudolf til at udarbejde en plan til en ny park. En plan, man stadig bygger videre på, udvider med andre bede. Der gives endda gives kurser til professionelle gartnere i staudenanvendelse.

I dag er Enköping en turistmagnet for haveinteresserede fra Sverige, Europa og USA.

Flere andre kommuner i Sverige har fulgt dette eksempel, hvor især Sävsjö Kommun har lavet store flotte anlæg med græsser og stauder med inspiration fra "New Style".

I Overdam Planteskole leverede vi de første stauder og græsser til en kommune i midten af 1990'erne. Det var nogle bede langs en befærdet vej ved nogle parkeringsbåse, og beplantningen bestod af *Spiraea japonica* 'Nana', *Hippophae* 'Hikul', rigtig mange *Sesleria heuffleriana*, *Achillea* 'Summerpastels' og *Armeria* 'Düsseldorfer Stoltz'. Det fungerede rigtig godt i mange år. De kunne tåle tørken og saltet og fik ikke nogen sygdomme.

Det absolut største gennembrud skete, da vi blev kontaktet af overgartner Christina Kastrup Madsen fra Furesø Kommune. Hun havde nogle ca. 1500 m lange bede på en stærkt trafikeret vej i Værløse med nogle træer, som mistrivedes og skulle skiftes ud. Man overvejede at plante bunddækkende planter omkring træerne i stedet for at så græs, der skal slås jævnlige. Vi lavede et forslag med en del græsser, nogle enkelte buske og så ellers stauder. Det var starten på det, der i dag gør Furesø Kommune til en af de, efter min mening, flotteste, mest fremsynde og spændende kommuner, når det drejer sig om planteanvendelse.

Den udvikling havde aldrig været mulig uden det gartnerteam, som kommunen har fået med denne omlægning. Det er så vigtigt. Udviklingen er også fremmet af, at mange borgere sætter meget stor pris på

Furesø kommune har de senere år anlagt flere bede i den nye naturlige stil.

Foto. Poul Petersen

disse beplantninger, og ikke mindst, at de har en teknisk forvaltning og kommunalbestyrelse, der bakkede det op.

De mest anvendte planter er *Hippiphae 'Hikul'* (hanplante der ikke giver så mange rodsrud), blåaksen *Sesleria* (en af de mest anvendte græsser) i sorter, *Achillea*, *Armeria*, *Geranium magnificum* og rigtig mange *Geranium sanguineum* var. *striatum*. Hvorfor så mange *striatum* vil nogle nok spørge. *Geranium sanguineum* vokser på danske strandenge, derfor er den god på den yderste del af bedet, når det drejer sig om vejanlæg. Saltet er ikke nogen hindring for dens vækst.

Salt er generelt et stort problem i forbindelse med plantninger ved disse vejanlæg. Nogle planter kan klare det, andre slet ikke. Normalt ser man primært på, om planterne skaber det ønskede udtryk med hensyn til farve og struktur, men nu pludselig på grund af saltning, skulle planterne udvælges ud fra om de kan tåle de høje ledningstal i jorden.

Udviklingen i vejbedene

Efter den første succes i Furesø kommune er udviklingen fortsat i de efterfølgende år, og der bliver fortsat anlagt vejbede, hvor vi i fællesskab tester nye planter til disse udfordrende områder. Græsserne er meget vigtige i disse bede. Det er dem, der skaber strukturen og vintereffekten.

Derfor er der også kommet flere græsser til som *Sesleria 'Greenlee'*, der er en lav og tæt Blåaks, og flere og flere *Panicum*, i virkeligheden er det en præriegræs fra USA (og hvem kunne forestille sig at den var salttolerant?). Amerikanerne bruger den ofte, da den er en af de mest bæredygtige planter, der findes. Den kan i sine lange rødder absorbere store mængder CO₂.

Også visse *Miscanthus* (Elefantgræsser) og *Calamagrostis* (Rørhvene, Havesandrør), som er meget transparente i den øverste del af planten, er gode. Af stauder kan nævnes *Anaphalis* (Perlekurv), *Nepeta 'Walkers Low'* (Blåkant) og *Echinacea pallida*. Sidstnævnte er særlig god, da det er en længere levende staude i modsætning til de normale Purpursolhat.

Alle disse græsser og stauder (og flere til) plantes efter et koncept, som er forholdsvis nemt at følge for de gartnere, der planter dem, og som samtidig tilfredsstiller planternes behov for lys og luft til lavt siddende bladrosetter, konkurrenceduelighed m.m.

Anvendelsen af græsser og stauder har siden bredt sig som en steppeild til adskillige kommuner landet over, og der kunne nævnes flere store vejanlæg her, men det vil være for vidtgående.

Andre offentlige anlæg med stauder og græsser

Der anlægges stadig også mange andre offentlige anlæg med stauder og græsser, som ikke er udfordret af salt. Jeg vil blot nævne et par stykker der har gjort specielt indtryk på mig, selvom de ikke er blandt de største.

Det ene er Brønshøj Torv i København, designet i oktober og plantet i november 2012 i et område midt på torvet, hvor der er en ca. 50 m lang og 4-5 m bred plantekumme, der slynger sig hen over torvet. Da jeg så den første gang ved opmålingen inden den nye plantning, stod der 10 Fairy-roser på disse 250 m² og kæmpede mod skvalderkål. Brønshøj torv er et flot torv med et flot springvand og masser af mennesker, så det fortjente en bedre beplantning..

Vi designede et bed med Eupatorium (Hjortetrøst), Geranium (Storkenæb), Heucera (Alunrod), Anaphalis (Perlekurv) og mange af følgende græsser: Calamagrostis (Havesandrør), Sesleria (Blåaks) i sorter og Miscanthus (Elefantgræs). At gå en tur på dette torv i dag er en sand fornøjelse, her er smukt og frodigt og de mennesker, der bruger torvet, er taknemmelige for det anlæg, de har fået med farver, struktur og biodiversitet.

Det andet er Danserindebrønden i Helsingør. I midten af et stort cirkelformet bed, 25 m i diameter, står kunstværket med de dansende kvinder af Tegner. Tættest på er skulpturen omgivet af en lav beplantning af Campanula, som er bevaret fra den tidligere beplantning. Uden for Campanula-bedet var der tidligere tæt tilplantet med sommerblomster, men på grund af ønsket om besparelser valgte man denne nye løsning med stauder og græsser.

Bedene blev designet i februar og plantet til i april 2015. Jeg havde bange anelser for, hvad folk ville mene, nu hvor deres store traditionsrige beplantning med farverige blomster var væk. Igen er der mange positive bemærkninger til dette anlæg fra borgerne, fordi der hele tiden er nye oplevelser. Blomstringen strækker sig over en meget lang periode, og når det ikke blomstrer, nyder man de gyldne blade, aks og strukturerne fra græsserne. Samtidig er det nemt at vedligeholde.

Bedet rundt om Danserindebrønden i Helsingør er designet af Overdam Planteskole i 2015. Foto: Poul Petersen.

Vi valgte følgende planter: Nogle "søjler" af *Miscanthus* 'Kleine Fontäne', den sort af *Miscanthus*, der får aksene tidligst. De andre mest iøjenfaldene planter er: *Calamagrostis* 'Overdam', *Achnatherum calamagrostis* 'Algäu', *Sesleria autumnalis*, *Echinacea* 'Magnus', *Anaphalis* 'Sommerneuschnee', *Stachys monieri* 'Hummelo' m.fl.

Kirkegårdene

Også på nogle af de større kirkegårde anvendes der nu græsser og stauder. Helsingør Kirkegård havde et stort græsareal midt på området, der blev slået som plæne. Her ville man gerne have en beplantning med græsser og store stauder, og jorden skulle selvfølgelig lukkes af bundplanter.

Plantevalget blev især større *Miscanthus* som 'Malepartus', 'München', 'Hermann Müssel', 'Aldebaran' m.fl. sammen med høje stauder som *Veronicastrum* 'Lavendelturm', *Eupatorium* 'Atropurpureum', *Thalictrum* 'Elin' m.fl. Bunden lukkes af *Alchemilla*. Bedene er lavet i organiske former i et kuperet terræn og virkningen er imponerende.

På Hørsholm Kirkegård er der anlagt et helt nyt areal med urnegravsteder, som er blevet et meget populært sted på grund af beplant-

ningen i New Style. Området er blevet så yndet, at kirkegårdsleder Vagn Andersen synes, at det går lidt for hurtigt med at sælge gravstederne dér, i forhold til andre steder på denne store kirkegård.

Insektliv er livsvigtigt

Alle disse områder der tilplantes med græsser og stauder giver nektar til insekterne og skaber dermed en større biodiversitet over et meget stort tidsrum. I dag er det uhyre vigtigt at insekterne hjælpes. Ifølge tidsskriftet Science er tilbagegangen af insekter i perioden 1989 – 2016 på ikke mindre end 80 %.

Det er vigtigt at tænke på insekterne, når vi planlægger haven og større anlæg.
Foto: Birgitte Sværke Pedersen

Det laveste led i fødekæden sulter. Det er uforståeligt og en katastrofe for både de næste led i fødekæden, for bestøvning af blomsterne og dermed videreformering af planterne – og for høst af planternes afgrøder. Det er er meget sørgeligt og alarmerende med denne udvikling, og derfor er det vigtigt at tænke på insekterne, når vi planlægger haven og anlæg. Landbrugets marker bliver intensivt brugt til madproduktion, så derfor overgår mere og mere ansvar for de livsvigtige insekter til planlæggere af offentlige anlæg, haveejere m.fl.

Fremtiden

At græsserne nu er en del af dansk have- og landskabsarkitektur, kan der vist ikke være tvivl om, og at New Style også i Danmark er blevet en populær, nem og mindre tidskrævende måde at anvende stauder og græsser på, kan der heller ikke være tvivl om. At det gavner insekterne med den form for beplantning er også meget positivt, så jeg kan ikke forestille mig andet end at dette vil brede sig som ringe i vandet, og at vi i de kommende år vil høre om og se mange flere spændende anlæg/haver med disse beplantninger.

Litteratur

Einzug der Gräser und Farne in die Gärten, Karl Foerster, 1978	The Color Encyclopedia of Ornamental Grasses, Rick Darke, 2001
New German Style, Frank M. von Berger, 2016	Planting A New Perspective, Piet Oudolf and Noel Kingsbury, 2013

Selskabets aktiviteter 2017

Gartneren og gartnerdisciplinen var temaet for Havehistorisk Selskab i 2017. Gartneren er den udøvende fagmand, der anlægger og vedligeholder såvel de historiske anlæg, som de anlæg vi benytter eller passerer på vores vej. Anlæg der bidrager til oplevelser både i dagligdagen, og anlæg der inspirerer eller fortryller, når vi arrangerer en fornøjelsetur dertil. Sidst men ikke mindst beskæftiger plantespecialisten sig med udvikling og dyrkning af de planter, som udgør de fysiske elementer i haverne og som fryder vore sanser.

Vi har i det forgangne år været fremme i nutiden, men har stedvis skuet tilbage i tiden. I lyset af forrige års tema har det været tanken at fortsætte diskussionen om, hvordan og hvor meget historiske anlæg kan ændres for at tilgodese nutidens idealer og funktionskrav. Med gartneretemaet har selskabet i 2017 afholdt tre foredrag og tre ekskursioner.

Ny beplantning i vejrabatterne i Furesø Kommune

Vores foredragsrække begyndte ved generalforsamlingen i marts med en meget spændende fortælling af overgartner Christina Kastrup Madsen fra Furesø Kommune. Titlen var "Gartneren i spil og nye tider for anvendelse af stauder".

Vi hørte om hvordan Christina igennem de seneste 10 år med stor succes har stået i spidsen for en udvikling, hvor kedelige vejrabatter, restarealer og midterrabatter er blevet forvandlet til smukke stauderige beplantninger, der fryder øjet de fleste måneder af året. Succesen er skabt i tæt samarbejde med de fastansatte gartnere, der har været med hele vejen fra beslutningen blev taget, til udvælgelse af planter, implementering og anlæg samt efterfølgende drift.

I forgangne årtier har konstante krav om nye besparelser og pesticidfri drift ellers betydet, at sådanne arealer er blevet drevet så ekstenstivt som muligt. Det har resulteret i manglende udfordring og glæde for den kommunale gartner samt for de borgere, som dagligt passerer arealerne. Vejbede, som vi kender dem flest med græs, jord eller stenbelægning, søges løbende ændret i Furesø Kommune. Dette er vel

at mærke sket uden ekstra bevillinger til hverken anlæg eller drift. Det er gennemført indenfor de allerede bevilgede midler, ved et tæt samarbejde med engagerede gartnerne og med mod til at prøve sig frem.

Resultaterne er værd at bemærke: en større biodiversitet, mere natur og det varierede udtryk er en fryd for øjet. Christina fremhævede især hvordan en større indflydelse på eget arbejde får gartnerne til at føle ejerskab og opnå en større faglig tilfredsstillelse ved at gå på arbejde. Endvidere blev det fremhævet, at indsatsen har opnået stor anerkendelse fra borgere og politikerne.

Havevandring

TIVOLIS HAVER I maj måned rykkede vi udendørs til en meget oplevelsesrig og spændende havevandring i Tivoli, trods det øsende regnvejr. Overgartner Tom Knudsen viste os rundt og fortalte om sit daglige arbejde som ansvarlig for gartnerarbejdet i Tivoli. Vi hørte om

årstidernes forskellige gøremål såsom den løbende udskiftning af sommerblomster i sæsonen samt udskiftning af rullegræs flere gange henover sommeren. Vi fik et levende indtryk af arbejdet med at plante pyntekål og opsætte græskar til Halloween samt de mange juletræer til Tivolis julemarked.

De senere år har Tivoli forlænget sæsonen og øget åbningsdagene for publikum. Det har resulteret i, at de korte perioder hvor haven holder lukket, nu kun giver gartnerne et kort vindue til at forberede nye udstillinger, inden dørene atter åbnes for publikum. Tom Knudsen har som overgartner medvirket til at Tivolis "havepræg" er blevet tydeligere: der er kommet mere græs, og der er skabt spændende fornyelser i plantevalget. Blandt andet er brugen af pyntelige grøntsager samt sjældnere stauder og løgplanter steget markant. Dette har vist sig at være til stor inspiration for havens gæster, hvilket kan konstateres ved mange forespørgsler om plantenaevne.

SORØ AKADEMI Rundvisningen på Sorø Akademi sidst i juni vil især blive husket for Per Højlands engagerede og fængslende fortælling om stedets historie. Men inden da fortalte Lisbeth Brorsen og Lone van Deurs om haven og dens historie og bibliotekar Ann Furholt Pedersen viste os rundt i bibliotekets righoldige bogsamling.

Haven og dens historie frem til 1976 er grundigt fortalt af landskabsarkitekt Torben Michelsen i bogen "Akademihaven gennem 800 år". Både før og efter Michelsen har flere betydningsfulde landskabsarkitekter sat deres præg på haven. (Se mere herom i artiklen foran om Akademihaven).

Ann Furholt Pedersen fortalte os engageret om sit ønskejob som bibliotekar på stedet, om bibliotekets funktion og om dets bogskatte. I dagens anledning havde Ann fundet forskellige værker om haver og havekunst frem, herunder Manzas lille "Havekatekismus" fra 1787, Paulis "Flora Danica" fra 1648 og Hirschfelds "Teorie der Gartenkunst", 1-5 (1779-1785).

Efter at have indtaget den medbragte mad i haven introducerede Per Højland, lærer ved Sorø Akademi os til stedets lange historie, fra påbegyndelsen af et Benediktinerkloster i 1151, der hurtigt overtages af Cisterciensermunkene, om den magtfulde Hvideslægt og Absalon, om klosteranlæg og -kirke og om Akademibygningerne i øvrigt. Vi gik og sad som tryllebundne i den storslåede kirke, men nåede dog også en rundvisning i hovedbygningen, hvor vi hørte om livet på skolen og de dertil hørende traditioner.

Herefter måtte mange gå, men en udsøgt skare nåede en hurtig runde i den sidste del af haven, herunder til området ved det knapt 10 år gamle Science Center, forbi Ingemanns Grav, igennem lapidarieret og den gamle kirkegård.

LANDBOHØJSKOLENS HAVE Udgivelsen af det nyeste nummer af vores årsskrift blev i august markeret ved en event i Café Væksthuset i Landbohøjskolens Have. Herefter fulgte en guidet tur i haven af en oplagt og meget vidende teamleder og gartner Lars Birck. Haven blev anlagt i forbindelse med Landbohøjskolens oprettelse i 1858 og rummer i dag 6.000 forskellige planter. Haven er en del af Københavns Universitet, og har stadig de tre hovedformål som den har haft fra begyndelsen: at være studie- og universitetshave, at levere planter til universitets undervisning samt at fungere som grøn oase på Frederiksberg.

Haven rummer blandt andet sommerblomsthaven, rosenhaven, den svajede plæne samt sø, stenhøj og et skovparti. Lars Birck førte os denne sommerdag med på en spændende tur, hvor vi hørte om havens udformning, righoldige samlinger og eksotiske planter krydret med facts og anekdoter. Særlig var interessen stor for at høre om de giftige planter.

Efterårets foredrag

HEDELAND Landskabsarkitekt og tidligere direktør for Hedeland, Erik Juhl fortalte i september måned om Hedelands tilblivelse helt tilbage fra istiden til som det ser ud i dag. Erik Juhl har arbejdet med Hedeland siden 1975, først som landskabsarkitekt, sagsarkitekt og fagtilsyn og herefter i 29 år fra 1987 til 2016 som direktør for I/S Hedeland. I den periode har området ændret karakter fra at være et kæmpe grusgravningsområde til i dag at rumme store søer, 4,5 km kanalsystem, ridestier og rideskoler, forsøgsområder for skovtræer, vinmarker, en skibakke, en golfbane, en racerbane, et friluftsteater og meget mere.

Dette er sket i dialog med blandt mange andre Edith og Ole Nørgårds Tegnstue og Jørgen Vesterholts Tegnstue samt ikke mindst i samarbejde med de tre kommuner (Greve, Roskilde og Høje-Taastrup), som området er en del af. Erik Juhl har nu givet direktørbolden videre og kan se tilbage på et livsværk, som er et vildt, tæmnet, frodigt, foranderligt og unikt landskab på 15 km² med en kæmpe biodiversitet.

IMPORT AF PLANTER I 1700-TALLET Vi sluttede foredragsrækken i oktober med foredraget “Problemer med at importere og passe planter i det 18. århundrede”. Her fortalte cand. scient. Peter Wagner med udgangspunkt i en bevaret brevveksling mellem gartner Christian Hansen og hans foresatte, Georg Christian Oeder, som havde overhofmarskal A.G. Moltke’s opbakning.

Historien handlede om den i 1752 påbegyndte anlæggelse af en botanisk have for enden af Amaliegade i København. Haven skulle skaffe viden og erfaring om planter fra både have-, skov- og agerbrug. Det store pionerprojekt medførte et behov for at uddanne folk, der kunne importere og passe de modtagne planter bl.a. fra De Vestindiske Øer. Planterne blev enten modtaget som gaver eller man byttede sig til dem. Det største problem var manglen på gartnere, der vidste, hvordan planterne skulle passes. Det var nemlig først i 1811, at der blev etableret en eksamen for gartnere, og først i 1852, at der på Landbohøjskolen blev etableret en egentlig undervisning i gartnerfaget.

Således viste det sig, at den til jobbet ansatte gartner Hansen var uegnet. Planterne døde eller mistrivedes. Det lykkedes først Oeder, at få Hansen afsat i 1761, hvor Hansen kom på ventepenge. Men hele projektet blev stoppet i 1770.

Oeder kendes også som ildsjælen bag det botaniske værk *Flora Danica*. De første af i alt 3240 tavler udkom i 1761, men uden planternes navn, da der var uenighed herom. Det var samtidigt med, at Linné arbejdede på sit store værk om bl.a. klassificering af planter.

Selskabets årsskrift

Årsskriftet blev præsenteret i august måned. Med fem gode artikler afspejlede det temaet for 2016, nemlig 'Havehistoriske inspirationskilder til nutidig landskabsarkitektur'. Årsskriftredaktionen bestod af Louise Windfeldt, Bjarne Larsen og Pernille Thomsen.

Endvidere har Pernille Thomsen i 2017 lagt et kæmpe arbejde i at overføre alle tidligere artikler fra 'Fra Kvangård til Humlekule' til Det Kongelige Biblioteks tidsskrift.dk. Hidtil har indholdet af de enkelte numre fra nr. 1, 1971 og frem været tilgængeligt på Havehistorisk Selskabs hjemmeside.

Samtidig med at vi håber, at kendskabet til artiklerne bliver meget mere udbredt gennem tidsskrift.dk, er vi glade for, at den fortsatte digitale adgang til dem, ikke alene afhænger af om Havehistorisk Selskabs hjemmeside fungerer. Bestyrelsen håber, at adgangen til Fra Kvangård til Humlekule via tidsskrift.dk vil blive til gavn og glæde for mange.

Endelig skal det oplyses, at det stadig er muligt at købe en fysisk udgave af de fleste af årsskrifterne ved henvendelse til selskabet på havehistoriskselskab@gmail.com

Ved generalforsamlingen i marts valgte Niels Møllergaard, Margrethe Floryan, Louise Windfeldt og Tobias Bøllingtoft at træde ud af bestyrelsen. Ind trådte Lone van Deurs, Birgitte Sværke Pedersen, Rikke Tønnes og Jesper Carl Corfitzen. Vi har været glade for det store arrangement som den nye bestyrelse har udvist i det forgangne år.

Æresmedlemmer

Efter ekskursionen til Tivoli i maj blev **NIELS MELLERGAARD** (tidl. formand) og **MARGRETHE FLORYAN** (tidl. formand for redaktionsudvalget) begge hædret for deres store indsats for selskabets virke. Det skete ved at udnævne dem til æresmedlemmer af Havehistorisk Selskab.

NIELS har som formand (2011-2016) med enorm ihærdighed bidraget med emner til og afviklingen af selskabets arrangementer. Særligt skal fremhæves, at Niels i 2016 igangsatte et samarbejde med Københavns Universitet, Slots- og Kulturstyrelsen og Danske Landskabsarkitekter om afholdelse af møder og besigtigelser. Det resulterede i et forrygende program, som omfattede oplæg af flere af tidens mest indflydelsesrige landskabsarkitekter.

Niels har i kraft af sin brede viden om historiske haver og store energi medvirket til, at arrangementernes faglige niveau har været højt, samtidig med at medlemmernes nysgerrighed blev vakt. I den forbindelse har han bl.a. gennem adgang til og foredrag om Slots- og Kul-

turstyrelsens haver bidraget til at udvide medlemmernes kendskab til havernes kulturhistorie og til de aktuelle overvejelser om havernes drift.

MARGRETHE har som formand for redaktionsudvalget årene 2011 til 2015, været drivkraften bag en gennemgående fornyelse af selskabets tidsskrift *Fra Kvangård til Humlekule*. Takket være sin store indsats for udvælgelse af bidragsydere og særligt i forbindelse med redaktion af de modtagne artikler, været afgørende for en markant opgradering af tidsskriftets faglige niveau. Dette har helt sikkert medvirket til, at årsskriftet nu er blevet værdigt til at indgå i *Det Kgl. Biblioteks tidsskrift.dk*, som er den nationale portal for publicering af faglige tidsskrifter i digital fuldttekst.

Endvidere har Margrethe med sin iderigdom, store energi og brede netværk medvirket til gennemførelsen af de årlige temaer, herunder inddragelse af foredragsholdere og tilrettelæggelse af ekskursioner.

Havehistorisk Selskab tæller nu tre æresmedlemmer, idét JETTE ABEL i 2011 blev hædret som æresmedlem for sin meget store og utrættelige indsats for selskabet gennem mange år.

Bjarne Larsen og Lisbeth Brorsen

Fotograf: ukendt. Foto: Vejle Stadsarkiv

Tidsskrift.dk

Det sidste års tid har Pernille Thomsen fra selskabets bestyrelse lagt et stort arbejde i at gøre samtlige 45 årgange af Fra Kvangaard til Humlekule bredt tilgængeligt digitalt. Tidligere har årsskrifterne udelukkende ligget til download på selskabets hjemmeside. Nu er de på tidsskrift.dk tilgængelige i en nemmere og mere overskuelig form. På selskabets hjemmeside skal man downloade hele årsskriftet for at læse en enkelt artikel. På tidsskrift.dk kan man læse hver enkelt artikel hver for sig. Helt uden at downloade. Ved at klikke på det enkelte nummer i oversigten kommer man til en indholdsfortegnelse. Her klikker man på den ønskede artikel for at læse den. Det er også muligt at læse hele årsskriftet i sin helhed. Ligesom man kan downloade både årsskrift og enkelte artikler.

På tidsskrift.dk er Fra Kvangaard til Humlekule i godt selskab. Tidsskrift.dk er nemlig Det Konglige Biblioteks portal for publicering af faglige, videnskabelige og kulturelle tidsskrifter. Det betyder både en større synlighed og at årsskriftet i bogstaveligste forstand udfylder en plads i rækken af videnskabelige skrifter. Sådan som Johan Lange ønskede det i det allerførste nummer i 1971.

Afsk.
Adiantum
altid for Haanden

Postkort fra Kolding
Stadsarkiv.
Fotograf ukendt.

Dyk ned i gartnerfagets historie

Gennem årene er det blevet til mange artikler om gartneren i Fra Kvangaard til Humlekule. Dem har vi samlet i denne oversigt. En god måde at fejre, at det nu via tidsskrift.dk er blevet meget nemmere digitalt at læse de enkelte artikler i årsskrifterne. Vi lægger ud med et resume af en artikel af Jesper Bærentsen. Artiklen giver et godt indblik i handelsgartnerens historie. På denne måde supplerer den på bedste vis Søren Holgersens artikel om anlægsgartnerens historie i nærværende nummer. De øvrige artikler er delt op i følgende emner: gartner-slægter, slots- og herregårdsgartneren, uddannelse, foreninger og museum. God læselyst.

J. Bærentsen: Fra havekarl til handelsgartner (nr. 40-41, 2010)

De første gartnere, vi kender til, er de urtegårdsmænd, som er tilknyttet landets klostre og slotte. Vi ved ikke meget om deres tidlige arbejde, men vi ved, at der var en have ved Nykøbing Slot i 1419 og at urtehaver bliver omtalt i forbindelse med andre slotte fra midten af 1500-tallet. I løbet af 1600-tallet bliver det mere almindeligt at anlægge en slots-have og urtegårdsmænd bliver ansat til at udvikle og passe haverne. Det helt store prestigeprojekt er haven ved Rosenborg Slot. Indtil da har hoffet op gennem 1500-tallet fået deres grøntsager fra de hollandske bønder på Amager. Det er også i 1600-tallet vi hører om de første handelsgartnerier i København. Store Ravnshøj på Nørrebro er længe landets største handelsgartneri med frøhandel. Etableret i 1669 af en unavngiven gartner. I løbet af 1700- og 1800-tallet vokser befolkningen og med den efterspørgslen efter frugt og grøntsager. Blomster bliver også mere efterspurgt. Ligesom flere private anlægger haver op gennem 1800-tallet. Med det stiger efterspørgslen efter frø. Det åbner op for en specialisering inden for handelsgartnerfaget, som vi kender den fra frøfirmaerne J.E. Ohlsens enke og Dæhneltdt. To store firmaer som leverer frø til danskernes haver helt op til 1998. Andre handelsgartnere specialiserer sig indenfor andre grene af gartnerproduktion, men langt de fleste handelsgartnere har en bred produktion. Dette kan man læse mere om i de mange artikler om gartnerslægter.

Et typisk billede fra et handelsgartneri i starten af 1920'erne.
Melonplukning på et af Rødovres største gartnerier, Gartneri Fortly.
Fotograf: ukendt. Foto: Rødovre Kommune Lokalhistorisk Samling

Gartnerslægter

At fortælle gartnerfagets historie gennem gartnerslægter er meget brugt de første år Fra Kvangaard til Humlekule udkommer. Artiklerne er krydret med personlige beretninger og historisk baggrund. De er gode til at få et indblik i de muligheder der lå for en gartner omkring forrige århundredskifte og frem. Mange gartnere starter i slutningen af 1800-tallet deres læretid på en herregård, tager ud at rejse og vender hjem for at slå sig ned som handelsgartner eller planteskoleejer. Nogle gange med anlægsgartneri som en ekstra indtægt. Senere generationer har andre muligheder og går måske i lære i et handelsgartneri eller læser til hortonom. De overtager ofte deres fars virksomhed og nogle af disse er stadig i dag i familiens eje. Det gælder for eksempel for Hørsholm Planteskole, hvor Rune Glæsel (1970-) er tredje generation. Eller Poulsen Roser A/S som er en videreførelse af D.T. Poulsens mangfoldige gartnervirksomhed fra 1878. I dag under ledelse af D.T. Poulsens oldebarn Pernille Olesen og hendes mand Mogen N. Olesen.

A.Pedersen: Gartnerslægten Glæsel
(nr.1, 1971)

A.Pedersen: Gartnerslægten Mose
(nr.3, 1973)

A.Pedersen: Planteskolefirmaet
D.T. Poulsen (nr.4, 1974)

J.P.Jørgensen: Gartnerslægten Jørgensen
(nr.5, 1975)

O.Kristensen: Gartnerslægten
Kristensen (nr.7, 1977)

A.Pedersen: Gartnerslægten Bruun
(nr.8, 1978)

A. Andersen: En gartnerslægt
gennem 100 år (nr.11, 1981)

Slots- og herregårdsgartneren

Slots- og herregårdsgartneren er ikke en vi har beskæftiget os meget med gennem årene. Det på trods af, at mange gartnere i sin tid har været i lære på en herregård eller i en slotshave. Rundt omkring i de forskellige personlige beretninger får vi bidder af livet som især gartnererelev på de store herregårde. Selvstændige artikler om emnet er til gengæld meget få. Anton Pedersen har lavet en liste over slotsgartnere og inspektører ved Rosenborg Slot. Den giver dog ikke det store indtryk af dagligdagen. Herudover er der to biografier. En om Johan Ludvig Mansa og en om Rudolph Rothe.

A.Pedersen: Slotsgartnere og inspektører ved Rosenborg Slot (nr.2, 1972)

K.Seybold og N.Møllergaard: Kogebog i landskabskunst. Om

Johan Ludvig Mansas virke som gartner og forfatter (nr.42, 2012)

J. Hendlowitz: Portræt af Rudolph Rothe 1802-1877 (nr. 43, 2013)

Uddannelse

Vi ved ikke meget om gartnerens uddannelse før 1811. Der er grund til at tro, at der bag titler som podemester, humlemester og urtegårdsmand ligger en eller anden form for specialisering. Vi har dog ingen skriftlige kilder, som kan bakke dette op. I 1700-tallet kommer tyske

Mange handelsgartnere havde frugt på friland.
Her plukkes der æbler på Svend Bruuns gartneri i Brøndby omkring 1931.

Fotograf: ukendt. Foto: Forstadmuseet

I mange år var det ikke almindeligt, at en gartner modtog teoretisk undervisning. Enkelte valgte dog at gå på Landbohøjskolen eller en havebrugshøjskole. Her er det elever på Vilvorde Havebrugshøjskole som modtager undervisning i beskæring omkring år 1900. Fotograf: Ukendt. Foto: Lokalhistorisk arkiv for Gentofte Kommune

gartnere til landet. De antager lærlinge som efter 3 år får et lærebrev. Med det i lommen tager de ud i Europa for at dygtiggøre sig. De lærebrev vi finder i arkiverne er derfor godt slidte. Et af de læresteder, vi kender til, er Rosenborg Slotshave. Her uddanner man ledere til herregårds- og slotshaver. I 1811 kommer den første eksamen. Denne består i første omgang af en praktisk prøve og er åben for alle. Op gennem 1800-tallet kommer der adskillige ændringer til, men en formaliseret uddannelse er der ikke tale om. På Rosenborg er der dog en vis teoretisk undervisning som understøtter den praktiske. I 1863 indfører Landbohøjskolen undervisning i havebrug, men der er ingen undervisning i plantedrivning og blomsterdyrkning. Det er der på Rosenborg, hvor Tyge Rothe indfører disse fag, men det er de få som får undervisning på Rosenborg. Den almindelige gartnereksamen, som er indført i 1811, bliver ophævet i 1866. Samtidig indføres undervisning i økonomisk have dyrkning på Landbohøjskolen. Da Anna Weber i 1914 går i gartnerlære er det stadig ikke almindeligt at modtage teoretisk undervisning. Enkelte går på Landbohøjskolen eller på havebrugshøjskoler som Vilvorde og Beder, hvor Niels Klougart er lærer og forstander. De fleste får udelukkende praktisk læring. Efter

5 års læretid på 2-3 gartnerier er læretiden slut, men uden bevis. Ens læremester betyder meget for vejen frem. For Anna Weber betyder mødet med Jens K. Jørgensen, at hun skifter kurs og uddanner sig til hortonom. At Jens K. Jørgensen har været en helt særlig læremester, får vi et klart indtryk af gennem Grethe Clausens portræt af ham. En poetisk gartner med sans for havens særlige æstetiske egenskaber og med en særlig kærlighed til sine elever.

H.Paludan: Rosenborg kongelige driverihave og gartnerlærestalt (nr.2, 1972)

A.Weber: Kvindeligt gartner 1914-1917 (nr.9, 1979)

G.Clausen: Jens K. Jørgensen som læremester (nr.9, 1979)

A. Ørum-Larsen: Et besøg på Københavnske storgartnerier for 50 år siden (nr.16, 1986)

N.Klougart: Steder på livets vej. Klip fra en erindringsbog af

gartnerskoleforstander N. Klougart (nr.23, 1993)

Foreninger

For den som er interesseret i det organisatoriske er der meget at hente i Hans Mathiesens grundige gennemgang af danske have- og gartnerforeninger. Blandt disse mange foreninger er landets haveselskaber, som i slutningen af 1800-tallet begynder at sende vandrelærere ud for at lære deres medlemmer om frugtavl.

H.Mathiesen: Det begyndte med landhusholdningsselskabet (nr.12, 1982)

H.Mathiesen: Danske havebrugs- og gartnerforeninger (nr.13, 1983)

Sørensen, Finn T.: Vandrelærere og vandregartnere (nr.29, 1999)

Museum

I 1998 får gartnerfaget sit eget museum med blandt andet gamle redskaber og samtlige årgange af Gartnertidende. Museet er drevet af frivillige og ligger i Beder ved Århus.

A. Glavind: Det danske gartnermuseum (nr.29, 1999)

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

© Havehistorisk Selskab og forfatterne

2017

REDAKTION

Lone van Deurs, Bjarne Larsen, Birgitte Sværke Pedersen

DESIGN

Carl-H.K. Zakrisson, Polytype

TRYK

Narayana Press, Gylling

UDGIVER OG EKSPEDITION

Havehistorisk Selskab

KU, Thorvaldsensvej 40, 1871 Frederiksberg C.

havehistoriskselskab.dk

havehistoriskselskab@gmail.dk

ISBN 978-87-88241-37-2

ISSN 0107-895X

Om motivet på Havehistorisk Selskabs årsskrifts forside

Motivet er hentet fra Danmarks ældste bog om haver og havebrug, Hans Rasmus-søn Blocks *Horticultura Danica* fra 1647. Bogens undertitel lyder: *Hvorledis en zirlig oc nyttig Urte-Hawe i Dannemarck kand anrettis, beprydis oc ved Mact holdis.*

Block kaldte sig urtegårdsmand. Hans navn er især knyttet til den kongelige lysthave Lundehave, i dag bedre kendt som Marienlyst, nær Kronborg. Lundehaves renæssance-inspirerede bygninger og haveanlæg er da også emnet i et af kapitlerne i *Horticultura Danica*. Men ellers er det mere generelt havens disposition og plantemateriale, herunder også træer og buske, der har Blocks primære interesse. Bogens tekst ledsages af mange illustrationer, herunder især mønstre til plantninger.

Det valgte motiv viser i øverste venstre hjørne en mønsterplan for et parterrebed. Ellers giver tegningen anvisning på gartnerens forskellige arbejder i forbindelse med træer. Rodstikning, opgravning, transport og vanding som de vigtigste opgaver, dertil vises et par podede træer.

